

Fremvekst av pengesystemer

Hvordan bruk av mynter og sedler har utviklet seg gjennom historien.

THUONG VI LE

VEILEDER

Rolf Nossun

Universitetet i Agder, 2017

Fakultet for teknologi og realfag
Institutt for matematiske fag.

Forord

§14

Bankens sedler og mynter er tvungent betalingsmiddel i Norge. Ingen er pliktig til i én betaling å ta imot mer enn femogtyve mynter av hver enhet.

(Sentralbankloven, 1985)

§38

En forbruker har alltid rett til å foreta oppgjør med tvungne betalingsmidler hos betalingsmottakeren.

(Finansavtaleloven, 1999)

Da var det min tur til å skrive bacheloroppgave som en avslutning på tre år på studiet matematikk og økonomi ved Universitetet i Agder. Jeg fant tidlig ut at jeg ville skrive en oppgave om økonomi, og snuste på flere temaer før jeg bestemte meg for at pengesystemenes historie var interessant. Penger er en såpass vanlig, og ikke minst viktig, del av dagens samfunn, så å spekulere om hvordan de vokste frem og om hvordan fremtiden ser ut vekket nysgjerrigheten min. Hvorfor ble pengesystemer med mynter og sedler oppfunnet, og hvordan skjedde det?

Historien er lang og omfattende, men i denne oppgaven skal jeg følge deg som leser gjennom en kortversjon av en fantastisk historie fra oldtiden og frem til i dag. Vi skal også smugtitte litt på hva fremtiden kan bringe.

Jeg vil takke Håkon Roland ved Kulturhistorisk museum for informasjon der internett, leksikon og fagbøker ikke har vært tilstrekkelig. I tillegg vil jeg takke Øistein Fongaard for scanning og redigering av bildene som jeg bruker i oppgaven, og for å ha vært tålmodig med meg mens jeg har arbeidet. Til slutt vil jeg gi en stor takk til min veileder, Rolf Nossun, for all hjelp jeg har fått siden dag én, og spesielt for et fantastisk engasjement som har vært veldig motiverende når oppgaven har vært tung å jobbe med.

Thuong Vi Le
Kristiansand, 5. mai 2017

Innholdsfortegnelse

INNLEDNING	4
OLDTIDENS MESOPOTAMIA, EGYPT OG HELLAS	6
ROMERRIKET	8
EUROPEISK MIDDELALDER	14
Vest-Europa	14
Bysants i Øst-Europa	19
DE ISLAMSKKE STATENE	20
ASIA	26
India og Sørøst-Asia	26
Kina og Øst-Asia	30
EUROPA ETTER MIDDELALDEREN, 1500 - 1700	35
MODERNE TID	41
HVA SKJER VIDERE?	48
KONKLUSJON	50
REFERANSELISTE	51

Innledning

Penger er per definisjon et allment godtatt betalingsmiddel ved økonomiske transaksjoner, der forhandlerne aksepterer penger som et betalingsmiddel.¹ I tillegg til dette, er det en måleenhet for verdi og et middel for å lagre verdier over tid. Dette er de tre viktigste funksjonene penger har i økonomien.

1. Betalingsmiddel ved transaksjoner

I de aller tidligste samfunnene i verden, der det ikke eksisterte penger slik vi kjenner dem i dag, ble husdyr og varer brukt som betalingsmiddel. Dette fungerte ved kortreiste handler, men da menneskene begynte å krysse land og vann, ble det mer tungvint å ta med seg kua for å kjøpe krydder. Vi kan se for oss en kjøpmann fra Norden som tar med seg to skinnfeller til India for å kjøpe krydder. For å få med seg ønskede varer hjem, er han avhengig av at det finnes noen som er villige til å ta i mot skinnfellene i bytte mot krydderne. Det er altså en risiko for at kjøpmannen vender tomhendt hjem. Edle metaller ble tatt i bruk som betalingsmidler fordi de var mer ettertraktet, og var sikrere bytteobjekter. En form for mynter ble utviklet for å gjøre transaksjonene lettere, med tanke på vekt og verdi av metallene, og etter hvert ble det utviklet mynter som de vi har i vårt pengesystem i dag.

2. Måleenhet for verdi

Noen varer er mer verdifulle enn andre. Ved å bruke en felles måleenhet på lønninger og priser, er det lettere å vurdere hva varene er verdt i forhold til hverandre. På den måten vet vi hvor mye vi må jobbe for å få råd til en viss vare.² Gull er et edelt metall og er verdt mye, derfor er det urettferdig å bytte en gitt mengde gull med korn i den samme gitte mengden. Med felles måleenhet for verdi, altså penger, ble det mulig for markedene å sette priser som gjorde det lettere for handelsmenn å balansere byttene.

3. Lagring av verdier over tid

Penger må kunne lagres og spares til bruk i senere tid. Det er ikke alltid man har nok penger akkurat i det øyeblikket man vil kjøpe noe, og det er ikke alltid det er noe man vil kjøpe når man har penger. Vi later som at vi er vinprodusenter i oldtiden, og drar på markedet med et par mugger. Når vi kommer frem finner vi ingenting vi har lyst på, og vender dermed hjem med vinen. Vi har altså ikke godkjent noe på markedet som betalingsmiddel, som nevnt i punkt 1, og venter til neste marked. La oss si at det går to måneder, og vi finner noe vi vil ha på handelsplassen. Problemet er at vinen vår er ikke egnet til å lagres, og er dermed ikke god på dette tidspunktet. Vinens verdi har sunket, og vi får ikke varen vi ønsker. Penger må altså være verdier som kan lagres over tid.

Hvordan utviklet pengesystemene i verden seg fra å bruke mynter som vektenhet i handler, til å bruke sedler som gjeldsbrev? Det er nettopp denne prosessen jeg ønsker å se nærmere på. Til slutt vil jeg også spekulere litt om hva fremtiden kan bringe. Det diskuteres i flere land per dags dato om kontanter skal kuttes helt ut. Hvilke konsekvenser får dagens pengesystem? Hva er alternativene for kontanter? I tillegg til pengesystemenes fremvekst skal jeg se mye på de ulike myntene brukt gjennom tidene. Hvordan så de ut?

---

¹ Holden 2016: 267

² Holden 2016: 268

Jeg starter min historie i Mesopotamia, det gamle Egypt og antikke Hellas. Videre tar jeg for meg Romerriket, og ved imperiets oppløsning hvordan middelalderen i Europa utviklet seg først i vest og deretter øst med Bysants. Så tar jeg en pause i Europas historie og titter på islams utvikling. Jeg beveger meg stadig østover til de asiatiske områdene, der blant annet seddelen ble oppfunnet, og tar for meg historien fra start og frem til i dag, før jeg fortsetter på Europa i tidlig moderne tid. Deretter følger senere moderne tid med blant annet revolusjoner og verdenskriger, og tiden frem til i dag. Jeg avslutter som sagt kort med hvordan fremtiden kan se ut.

Min hovedkilde er boka *Money – A history* redigert av Jonathan Williams, i samarbeid med British Museum's HSBC Money Gallery. Samme boken er også kilde for de fleste bildene, men jeg har oppgitt kilde for hvert enkelt bilde underveis. Jeg har også brukt *Store norske leksikon*, både papirutgave og på nett, hyppig, for det meste til ganske generell fakta. Wikipedia har blitt brukt av og til der søk i *Store norske leksikon* eller andre steder ikke har gitt resultater, men under kritiske øyne da dette er ikke en foretrukket kilde. Ellers har jeg brukt en god blanding av bøker og internettkilder. Bøker, spesielt fagbøker brukt i skoleundervisning, har selvsagt vært foretrukket fremfor internettsider som stadig kan endres og oppdateres.

Oldtidens Mesopotamia, Egypt og Hellas

De første sporene av noe som helst form for pengesystem går tilbake til bronsealderen og Mesopotamia. Rundt 3000 år før Kristus ble sølv veid i vektenhetene *mine* og *shekel*, og brukt for å bytte til seg varer og goder. En shekel tilsvarte i Babylon ca. 8 gram og en mine bestod av 50 shekel.³ Varer ble ikke vurdert i pris slik vi gjør det i dag, men fungerte som en bytteverdi. Grunnen til dette er at det var lettere å ha med å gjøre. Ti liters forskjell på en vare kunne utgjøre en såpass lav shekel-verdi at det ble for komplisert å gjøre opp på markedet.⁴ Ofte kjøpte varer ble satt opp på en liste med fast verdi, ellers var det enighet og lover som bestemte vekt. Kongen og templene satte standardvekter, men de tok ikke ansvar for bruk av penger blant folket. For å tilpasse vekt, ble det utformet sølvbarrer, små utklipp eller tynne metalltråder. Trådene kunne også bli formet til ringer i en gitt vekt.

Templene voktet sølvet, og bevarte viktige dokumenter om lån og betaling. Slike prinsipper om lov og rettferdighet har blitt funnet i Mesopotamia. Blant annet har vi lovverket fra den nordlige byen Eshnunna, som ligger i dagens Irak, og den mest kjente lovsamlingen, Hammurabis lover, fra gamle Babylon. Sistnevnte omtaler både straff ved forseelse, og regler for håndtering av lån og renter. Det var blant annet tillat å betale tilbake i korn dersom man ikke hadde nok sølv til å betale tilbake en renteforpliktelse.⁵ Korn uttrykte verdi for mat mens sølv uttrykte verdi for andre goder.

Det gamle Egypt var velsignet med frodig jord og godt landbruk takket være Nilen, og gull fra Nubia. Regionen omfatter i dag sørlige deler av Egypt og Nord-Sudan.⁶ Varene ble byttet mot kobber eller sølv i *deben*, en vektenhet som utgjorde 91 gram metall. For eksempel kunne fett koste 30 deben og olje 5 deben. *Hedj* (det gamle egyptiske ordet for sølv) ble også brukt. Selv om sølv var det mest foretrukne metallet, kunne man betale tilbake et sølvlån i kobber, så lenge man gjorde opp til samme verdi. Sølv skal sammen med korn ha spilt en stor rolle ved inngåelse av ekteskap. Egyptiske kvinner stilte, i følge magasinet *Historie*, strenge krav til sin kommende mann. Kravene kunne være å motta sølvstykker og korn resten av sitt liv, noe som sørget for kvinnens selvstendighet dersom ekteskapet gikk dårlig.⁷

Felles for Mesopotamia og Egypt var innføringen av en standard. Lange avstander var avgjørende for at metall ble brukt som valuta. Begrenset forsyning av gull og sølv gjorde metallene verdifulle, og de ble dermed ettertraktede byttemidler både seg i mellom eller mot andre varer. Områder med mye gull eller sølv hadde gjerne stor politisk makt. Lydia, som ligger vest i dagens Tyrkia, er et eksempel på et slikt område. Her var de tidligst ute med å lage mynter i elektrum, en legering av sølv og gull, og det har blitt funnet antydninger til mynter slik vi kjenner dem i dag; ovaler i ulike størrelser og ofte med merker og motiver.⁸ Blant annet har det blitt funnet mynter med egennavnene *Vavel* og *Kalil* påtrykt i lydisk skrift. Under

Forside og bakside til en elektrummynt fra det syvende århundret f.Kr. Nederste bildet viser bokstaver i navnet Vavel.⁹

³ Holtebekk 2014

⁴ van der Spek (u.å.)

⁵ Kapelrud 1943: 40

⁶ Tsakos 2013

⁷ Roselv 2015

⁸ Elektrum 1992

⁹ Williams, Cribb & Errington 1997: 24

Artemistempelet i Efesos, reist i ca. år 550 f.Kr., har det blitt funnet 93 elektrumstykker og 7 ustemplede sølvbiter, som kan tyde på at myntene ble brukt som personlige dedikasjoner eller gaver til gudene. Templene oppbevarte ofte de ulike byenes statskasser, og en vesentlig del av bystatenes økonomi var knyttet til kultvirksomhet og faste religiøse festivaler, spesielt ofring for distribusjon av mat i bystatene. Ellers fungerte vanligvis ikke templene som banker rent pengemessig.¹⁰

Hellas

I midten av det sjettede århundret før vår tidsregning ble det slutt på elektrummynter fordi det ble for vanskelig å måle gullmengden i myntene, og de gikk over til rene sølvmynter. Disse myntene, *drakmer*, ble lagd på et større geografisk område enn elektrummyntene. Dessuten ble det produsert i større volum enn tidligere, og de ble flyttet til andre regioner rundt Middelhavet. Aegina, Athen og Korint var de første greske statene til å produsere drakme med egne design og særpreg. Fra arkaisk til hellenistisk tid benyttet de ulike bystatene ulike vektstandarder som ble bestemt av rådsforsamlingen og folkeforsamlingen, eventuelt ulike tyranner eller konger.¹¹

Sølvdrakme fra Athen.¹²

Hvorfor ønsket man å støpe sølv i former? Filosofen Aristoteles mente at det var for å slippe veiing ved hver transaksjon, og at design markerte verdi, mens historikeren Herodot forklarte bruken med sammenheng mellom mynter og handel i samfunnet et århundre senere. Min teori er at det var et behov for gjenstander i faste vekter slik at man slapp å veie hvert enkelt objekt ved transaksjon. Funn av greske mynter i Egypt tyder på handel mellom samfunn til tross for lange distanser, med mindre mynter som betalingsmiddel. De minste sølvmyntene var i midlertidig ikke små nok for dagligbruk og handel, og dermed ble bronse tatt i bruk.

Selv om det var mange byer som brukte penger, var det ikke alle som produserte på grunn av mangel på sølv eller av politiske grunner. I byen Sparta ble det ikke lagd mynter før det 3. århundret f.Kr. Det ble nemlig sett på som lite mandig å eie gull eller sølv, eller å gjøre forhandlinger, slik at det svekket en spartansk krigers etos dersom han brukte mynter i handel. I Peloponneskrigen, som foregikk i år 431 – 404 f.Kr., tok derimot Sparta i mot penger fra perserkongen for å finansiere flåter for å beseire det rike folket i Athen.¹³ Senere i oppgaven skal vi se at penger etter hvert utviklet seg til å bli et maktsymbol.

Før spartanerne gikk til angrep, var Athen godt i gang med utvikling av banksystemer drevet av spesielt betrodd slaver. Selv om bankene materielt sett var simple, var de viktige. Akkurat som alle de greske byene hadde også Athen et vekslingskontor der valutaer ble vekslet og omregnet til forskjellige kurser. Besøkende hadde gjerne valutaer fra egne byer de trengte å veksle for å kunne handle i Athen, selv om mange byer lagde mynter nettopp for bruk utenbys i tillegg til sine egne for intern bruk.¹⁴ Bankene tilbød også bankbokser der de besøkende kunne oppbevare sine personlige eiendeler mens de var i byen. Lånesystemer ble også utviklet, men dette ble ofte brukt som siste løsning fordi lån fra bekjente var å foretrekke.

¹⁰ Håkon Roland, førsteamanuensis, avdeling for numismatikk og klassisk arkeologi, Kulturhistorisk museum. E-post mottatt 11. 04. 17.

¹¹ Håkon Roland, Kulturhistorisk museum. E-post mottatt 11. 04. 17.

¹² Williams, Cribb & Errington 1997: 27

¹³ Andersen & Steen 2016a

¹⁴ Håkon Roland, Kulturhistorisk museum. E-post mottatt 11. 04. 17.

Gudinnen Athena vokter over banken, og på grunn av respekt overfor gudene var det ingen som våget å bryte seg inn. Bankene sørget for jevnt omløp i pengene for å skape flyt i økonomien. Falske mynter var strengt forbudt, noe de hadde egne slaver til å sjekke. For mange av de andre greske bystatene fungerte tempelet i byen Delfi som sentralbank og skattekammer.¹⁵ Tempelet var dedikert til guden Apollon (derav navnet Apollontempelet), en av de viktigste gudene i gresk mytologi, kjent som blant annet solgud og orakel.¹⁶ I tillegg til guddommen vokter også soldater fra de ulike bystatene over store mengder marmor, gull og bronse som var ofret til høyere makter.

Drakme fra Athen med motiv av Athenas ugle.¹⁷

Etter mange kriger ble bystatene i Hellas svekket.¹⁸ Tilgang på mye gull og sølv ga kong Filip II av Makedonia, og senere hans sønn Alexander den Store, stor fordel da Hellas og Perserriket ble underlagt. Alexander den Stores død i år 323 fvt. markerte starten på hellenismen, en epoke i antikken der gresk kultur og tradisjon dominerte i store områder rundt Middelhavet og mot Sentral-Asia. Denne perioden varte frem til ca. år 30 da Egypt, som var en del av det innflytelsesrike hellenistiske riket, ble erobret av Romerriket.¹⁹

Romerriket

Legenden sier at Romerriket ble grunnlagt av tvillingene Romulus og Remus i år 753 f.Kr., sønner av krigsguden Mars og barnebarn av Numitor, konge i Alba Longa.²⁰ Da kongens bror tok seg til makten, beordret han at tvillingene skulle kastes i elven Tiber fordi han var redd for at de senere skulle ta fra han makten. Tjeneren som fikk dette oppdraget hadde ikke hjerte til å drepe barna, så han la dem i en kurv før han satte dem på vannet. De ble reddet og oppfostret av en ulvinne, og da de vokste opp tok de over makta og ga den tilbake til sin bestefar. Brødrene bygde sammen en by der de hadde blitt funnet som spedbarn, men under en konflikt ble Remus drept av sin bror, og byen fikk navn etter sin første keiser Romulus: Roma.²¹

Frem til rundt år 300 f.Kr. var Roma en liten by med geografiske og kulturelle begrensninger og lite vekst på grunn av mangel på penger. Da pengebruken nådde Romerriket, hadde det vært normal praksis i Hellas i rundt 200 år. Det var trolig en forbindelse mellom storfe og penger, da det latinske ordet *pecunia*, en fellesbetegnelse for penger, eiendom og formue, ble utledet av *pecus*.²² Sistnevnte betyr betyr fe, men dyret i seg selv ble neppe brukt som betaling.²³ Det er mer sannsynlig at kyr ble brukt som et uttrykk for verdi, akkurat som i andre deler av verden.

¹⁵ Historie 2014

¹⁶ Apollon 1993

¹⁷ Williams, Cribb & Errington 1997: 27

¹⁸ Tvedt, Steen & Østby 2016

¹⁹ Andersen, Steen & Østby 2016

²⁰ Romulus 1994

²¹ Libæk, Mathiesen, Mikkelsen, & Stenersen 2006: 117

²² Pecunia 1998

²³ Pecus 1998

Fra blokker til mynter

Kyr ble kanskje ikke brukt som betalingsmidler, men bruk av bronsebullioner er det derimot funnet bevis for. Store norske leksikon forklarer at *bullioner* er metallklumper, gjerne formet som blokker, barrer eller stenger.²⁴ I Romerrikets yngre dager ble ubearbeidede bronseklumper, kalt *aes rude*, brukt i betalinger. Senere ble klumpene formet om til flate barrer og stemplet, derav navnet *aes signatum*. Bronsen ble mye brukt til å betale stipendium, et begrep for jordskatt og årlig lønn til soldatene, som ble innført mellom 400 – 340 f.Kr.²⁵ For å kunne betale ut bronse, måtte det samles inn, og dermed oppsto et skattesystem kalt *tributum*. På denne tiden ble små utstansede mynter, *aes grave*, introdusert. Hensikten var å uttrykke lavere verdi enn de store barrene. De utstansede myntene var inspirert av, og nærmest identiske, de greske. Noen ble til og med lagd i greske områder, blant annet i Neapolis, daværende gresk by, dagens Napoli i Italia. Det eneste som skilte de romerske og greske myntene var skriften "romano" trykket på de romerske.

Aes signatum.²⁶

Den greske idéen om mynter ble for alvor tatt i bruk da Romerriket begynte å ekspandere og få kontroll over Middelhavet. De startet det tredje århundret før vår tidsregning med et utviklet pengesystem, men trengte noe mer komplekst og stabilt for å kunne etablere et imperium. Behovet for mynter for en effektiv drift var stort, spesielt etter den andre punerkrigen, et samlebegrep for en rekke slag over den kartagiske hærføreren Hannibal. Krigen endte med romersk makt over Nord-Italia og Karthago i dagens Tunisia. Enorme finansielle krav måtte dekkes som følge av krigføringen.²⁷ I rundt år 212 f.Kr. var hele det monetære systemet reformert og det nye systemet besto av vektenhetene *as* (eller *aes* etter *aes rude* og *aes signatum*) i bronse (ca. 273 g.) og *denarius* i sølv, fordelt slik:

Metall	Enhet	Fra 210 f.Kr.	Fra 140 f.Kr.
Sølv	Denarius	10 aser	16 aser
Sølv	Quinarius	5 aser	8 aser
Sølv	Sestertius	2,5 aser	4 aser
Bronse	As	1 as	
Bronse	Semis	1/2 as	
Bronse	Triens	1/3 as	
Bronse	Quadrans	1/4 as	
Bronse	Sextans	1/6 as	
Bronse	Unica	1/12 as	

← Forside og bakside av en *denarius*.
→ *Quinarius* til høyre og *sestertius* til venstre.²⁸

²⁴ Paulsen 2014

²⁵ Ørsted 2009

²⁶ Williams, Cribb & Errington 1997: 40

²⁷ Steen 2016

²⁸ Williams, Cribb & Errington 1997: 43

Matteus-, Markus- og Lukasevangeliet er fulle av fortellinger om penger. De aller fleste er kjent med historien om den barmhjertige Samaritan i Lukasevangeliet der Samaritanen finner en såret mann og tar han med til et herberge. Da han selv må fortsette veien videre, tilbyr han seg å betale verten kostnadene for å pleie den sårede.²⁹ Markusevangeliet forteller om da Jesus blir salvet i Betania av en salve som "... kunne vært solgt for mer enn tre hundre denarer og pengene gitt til de fattige."³⁰ Skriv funnet i det romerske Egypt beskriver hvordan pengene har blitt brukt i hverdagslige realiteter og indikerer myntbruk for små transaksjoner over hele verden.

Karakteristisk for Romerriket er at det var et multikulturelt imperium. Områder med egne myntenheter fikk beholde disse da de ble tatt over av romerne, mens denarene ble produsert på romersk land. I Pergamon (i dagens Tyrkia) og i Egypt ble det derimot stanset ut egne mynter som inneholdt en mindre sølvmengde enn resten av myntenhetene slik at de kun var gyldige i egne områder. Myndighetene tjente dermed på vekslinger. Karthago var et av områdene med egen myntenhet. I frykt for deres voksende makt og rikdom, gikk romerne til nytt angrep på byen, i det som er kalt den tredje punerkrigen. Kartagiske mynter ble tatt ut av sirkulasjon og smeltet, og byen ble utslettet.³¹

Romerne erobret stadig nye områder og håvet derav inn store mengder sølv. Etter seieren mot stammene fra Samnium i Sør-Italia i år 293 f.Kr. fikk de med seg 592 kg, og 75 millioner denarer fra Makedonia i år 168 f.Kr., tilsvarende 324 000 kg. Som en konsekvens for at alt sølv og gull gikk til Roma etter erobringer, var det ikke lenger nok metall i provinsene til å produsere egne mynter. Myntingen foregikk i hovedstaden, og det ble færre og færre ulike typer mynter. Områdene i Vest-Europa rundt Frankrike og Belgia med flere, kalt Gallia, sluttet å stanse ut gullmynter etter Julius Cæsars tid på 50-tallet f.Kr.³² De rike greske byene i Lilleasia måtte gi opp sin produksjon, men mange samfunn fortsatte å utstede bronsemynter med lokale identiteter frem til år 3 e.Kr.

Den greske historikeren Polybios skildret på sin tid, i følge Wikipedia, mellom ca. år 200 f.Kr. og år 118 f.Kr., om livet blant romerne.³³ Daniel Braastad Kristiansen nevner samme årstall i sin masteroppgave om historikerens syn på Romerriket.³⁴ *Religion keeps the Roman commonwealth together* er et kapittel i Polybios' sjettede bok i samlingen *Historiai*, og beskriver romerne som ærlige og redelige mennesker ved pengebehandling, i motsetning til grådige grekere som ikke kunne stoles på ved håndtering av store pengesummer.³⁵ Omtrent halvannet århundre senere skildret den store romerske historikeren Titus Livius den samme tidsperioden som Polybios på en helt annen måte. Jo mer velstående Romerriket ble, jo mer sank den offentlige moralen blant folket. Riket var preget av umoralsk oppførsel og korrupsjon. "I det siste har rikdom ført med seg grådighet, og utstrakt nytelse har brakt inn en tendens til å ødelegge seg selv og alt annet gjennom luksus og vellyst", står det i forordet i *Ab urbe condita*.³⁶ I bok nummer 39, av til sammen 142, blir grådigheten forklart med romerske

---

²⁹ Luk,10:25-37

³⁰ Mark,14:5

³¹ Iddeng 2016

³² Historie 2016

³³ Polybios 2017

³⁴ Kristiansen 2016

³⁵ Polybios 6:56

³⁶ Livius 1:pre:26

soldaters kontakt med Asia, der luksuriøse varer ble tatt med hjem.³⁷ Funn av romerske mynter i India tyder på at det har vært handel mellom romerne og asiatene, men om grådighet og korrupsjon kan skyldes på andre enn seg selv er en annen sak.

For å få skikk på innbyggerne ble det stadig satt inn lover for å regulere pengebruken. Problemet var at det var mulig å kjøpe seg til politisk makt og man kunne betale en hær for å kjempe for seg. Et godt eksempel på at penger gir makt er mannen som ble keiser i år 30 f.Kr. Gaius Octavius var sønn av keiser Julius Cæsars niese, og senere hans adoptivønn da Octavius' biologiske far døde.³⁸ Da Cæsar ble drept i år 44 f.Kr., startet kampen om makten i Romerriket. Cæsars testamente avslørte adoptivsonnen som arving, men den sittende konsulen Marcus Antonius nektet han tilgang til tronen. Octavius kjøpte en hær fra egen lomme, og etter langvarige konflikter og slag, deriblant over det mektige Egypt der dronning Kleopatra var alliert med Antonius, vant Cæsar-arvingen og ble satt som enehersker over hele Romerriket. Octavius fikk tilnavnet *Augustus*, "den opphøyde."³⁹ Keiser Augustus satt på en enorm pengesum, og nettopp derfor var det ingen som var i stand til å konkurrere med han om makten. Dette ble starten på et nytt Romerriket.

Omforming av riket betydde en rekke endringer: inntekter fra romerske områder ble sikret, hæren og veteraner ble tatt bedre vare på og det ble innført lover mot overbruk. Ikke minst gjennomgikk myntene en forandring. Tidligere hadde guder og

Denarius av Julius Cæsar.⁴⁰

kampsituasjoner blitt stemplet på myntene, men nå skulle de ha keiserens portrett påtrykt, eventuelt hans familiemedlemmer. Augustus brukte ofte sin avdøde adoptivfar for å legitimere sin posisjon som arving. Cæsar var den første romerske keiseren til å stanse ut en slik mynt, men det ble ikke vanlig før etter hans død. Portrett-trenden er ofte brukt på dagens mynter. Dessuten ble bronzen i asene erstattet av messing, og en ny gullmynt, *aureus*, ble innført da gullmynter ble mer vanlige.

Den nye enheten besto av 25 denarer, altså 100 sestertier. Sølvmyntene ble også erstattet av messing. Utgravninger har vist at mynter i uedle metaller veide 2,312 sestertier, sølv 22,302 sestertier og gull 54,800 sestertier.

Aureus med bilde av Augustus sittende.⁴¹

Mengden penger i sirkulasjon skiller de romerske myntene fra de greske. Et estimert årlig keiserbudsjett på midten av 2. århundret f.Kr. lå på rundt 225 millioner denarer (9 millioner aureus, der 1 aureus tilsvarte rundt 8 gram).⁴² 75 % av disse gikk til det militære, mens resten gikk til sivile tjenester, byggeprosjekter osv. For å kunne betale ut penger, måtte det selvfølgelig være en måte å samle det inn på. Dette ble gjort ved landskatter, husleier og andre avgifter. Det hendte at keiserens inntekter ble sikret ved innveksling av forrige keisers mynt. Når en ny keiser tiltrådte, ble det utgitt ny mynt, og i noen tilfeller ble det gjennomført tvangsinnveksling av den gamle mynten. Ny type mynt med lavere innhold av edelt metall ble sendt ut, og sikret dermed inntekt til keiseren. Dette hendte i spesielle tilfeller, som regel kunne den tidligere keiserens mynt

³⁷ Livius 39:6-7

³⁸ Steen & Iddeng 2017

³⁹ Skumsnes 2016

⁴⁰ Williams, Cribb & Errington 1997: 49

⁴¹ Williams, Cribb & Errington 1997: 50

⁴² Paulsen 2015

fortsatt brukes med mindre det var andre spesifikke grunner til å inndra dem.⁴³ Ved utskifting av enheter i Norge i dag er den gamle enheten gyldig i ett år sammen med erstatteren. Etter dette året regnes mynten eller seddelen som et ugyldig betalingsmiddel, og kan kun veksles inn i banken. Norges Bank er pliktige til å veksle inn gamle enheter i ti år etter at året med begge enhetene har utløpt. Senest i 2012 hadde vi et slikt tilfelle da 50-øringen skulle ut av sirkulasjon.⁴⁴

Den enorme pengemengden i omløp var nødvendig på grunn av imperiets størrelse. I de greske områdene rundt Middelhavet ble, som tidligere nevnt, de greske myntene beholdt. I Nord-Europa og områder i dagens Storbritannia, ble det, i følge Tor Førde via europas-historie.net og Vidar Hemmingbys mastergradsavhandling fra 2009, stanset ut mynter i tinn, kobber og jern, i tillegg til de vanlige gull- og sølvmyntene, allerede før romernes erobring av øya.⁴⁵ ⁴⁶ Stammene her var altså allerede kjent med myntsystemer da de ble romersk territorium i ca. år 43 e.Kr. under keiser Claudius.⁴⁷ Også i Norge har det blitt funnet romerske spor. Myntene har trolig ikke vært brukt til betaling, kun i sirkulasjon gjennom valutaveksling.⁴⁸

Problemer med forfalskninger

Fra Britannia havnet under romersk styre til 200 år senere kom det regelmessige strømmer av mynter inn i landet. Disse myntene ble hovedsakelig benyttet i store byer og ved militære poster; det var ikke vanlig at britene brukte dem selv før år 260 e.Kr. Mynter av lavere verdi ble da tatt i bruk på områder de ikke hadde vært brukt tidligere. Dette varte frem til romerne trakk seg ut av Britannia rundt år 400. Behovet for enorme summer penger for drift av Britannia og Gallia førte til en bølge av myntforfalskninger. Spesielt var de lavere enhetene utsatt. Under kriger og kriser kunne det oppstå perioder med mangel på mynt. Dette førte til at mange utga lokale nødmynter eller forfalskninger av de ordinære myntene. Det er godt mulig at de falske myntene ble brukt, men arkeologiske funn, da ofte store funn med flere titalls tusen mynter, har vist at de sjeldent forekom. De kan altså ikke ha lurt mange. Lokale imitasjoner var derimot mer utbredt.⁴⁹

Grådighet, korrupsjon og forfalskninger var ikke de eneste uheldige utfallene av økt pengemengde. Produksjonen av mynter økte kraftig for å dekke det stadig økende behovet. Den samlede etterspørselen oversteg det samlede tilbudet, prisene steg og sølvstandarden falt i verdi. Det ble med andre ord inflasjon i Romerrikets økonomi. Steinar Holden definerer i *Makroøkonomi* inflasjon som "en vedvarende stigning i det generelle prisnivået."⁵⁰ Fra Claudius' etterfølger, keiser Nero, og utover minket mengden sølv i denarene, og rundt 150 år senere, nærmere bestemt år 215, ble de erstattet av *antoninianus* (også kalt *radianter*).⁵¹

Antoninianus. Ser tydelig den strålende kronen som har gitt navn til mynten.⁵²

⁴³ Håkon Roland, Kulturhistorisk museum. E-post mottatt 11. 04. 17.

⁴⁴ Norges Bank 2015

⁴⁵ Førde 2005

⁴⁶ Hemmingby 2009

⁴⁷ Britannia 1993

⁴⁸ NRK 1 2010

⁴⁹ Håkon Roland, Kulturhistorisk museum. E-post mottatt 11. 04. 17.

⁵⁰ Holden 2016: 278

⁵¹ Antoninian 1993

⁵² Williams, Cribb & Errington 1997: 54

Navnet radiant kom fra keisernes kroner som symboliserte sola (radiant crown betyr strålende krone). Den nye sølvmynten erstattet denaren, som hadde blitt brukt i mer enn fire århundre, og var verdt dobbelt så mye som den gamle mynten, selv om de ikke inneholdt mer enn 2-3 % sølv. Denarius gikk over til å bli kun en regneenhet.

Antoninianene nådde sin laveste verdi under Tetricus' treårsperiode (271 – 274) som keiser av Gallia. Mynten inneholdt da kun 0,5 % sølv grunnet den store produksjonen. Inflasjonen økte prisnivået slik at keiserlige ressurser og finansiering av grensekriger mot inntrengere ble dyrere, og myntproduksjonen ble tvunget til å øke til tross for at sølvforsyningene begynte å gå tomme. Under keiser Maximinus I (235 – 238) var legionenes (hærens) årlige lønn på 1800 denarer, sammenlignet med 225 da Cæsar var keiser før år 0.

Inflasjonen gjorde det også uøkonomisk å produsere bronsemynter av lav verdi, og under keiser Gallienus (253 – 268) tok produksjonen helt slutt. I tillegg til dette ble gullmyntene destabilisert og det faste forholdet mellom gull og sølv ble brutt ned. Gull ble kun verdt sin egen vekt. Dette ga en økning i bruk av andre gjenstander som betaling, spesielt smykker. Ustabilitet i pengesystemet førte til stadig nye reformer og tiltak for å stabilisere. Manglende ressurser og konstant krigføring ødela store deler av riket: i vest fikk Spania, Gallia og Britannia fikk egne gallo-romerske keisere, mens Syria og Egypt ble underlagt Odaenathus, grunnlegger av den nye makten Palmyra med sete i Syria og utnevnt visekeiser av Øst-Romerriket.⁵³ I sin periode fra 270 til 275 klarte keiser Aurelianus til en viss grad å rydde opp, men de økonomiske problemene var allerede så store at de fort falt tilbake igjen.⁵⁴ Ti år senere delte keiser Diokletian imperiet i øst og vest med overkeisere og underkeisere, i et forsøk på å redde riket. Delingsystemet ble starten på det bysantinske riket i øst, som jeg kommer tilbake til senere, og varte frem til han abdiserte i år 305.⁵⁵

Inn mot det fjerde århundret fortsatte Romerriket å være utsatt for inflasjon. For å hindre dette, satte keiseren opp priskontroll, med blant annet disse begrensningene:

1 italiensk sextarius (ca. 0,5 liter) vin	8 denarer
1 italiensk pund (325 g) svin	12 denarer
1 romersk pund gull	72 000 denarer
Frisør, pris per mann	2 denarer

Priskontroll har blitt brukt av andre statsoverhoder senere. Den amerikanske presidenten Richard Nixon benyttet seg av samme tiltak mot inflasjon på 1970-tallet, men også han feilet.⁵⁶ Varer på markedet ble trukket tilbake slik at det ikke lenger var noen tilbud, og ingen offentlige trusler mot selgerne klarte å avverge det store inflasjonspresset. Både Nixon og Diokletian mislyktes.

For å bekjempe inflasjonen og skape stabilitet i pengesystemet, introduserte Konstantin den Store en ny gullmynt: *solidus*.⁵⁷ Den var lettere i vekt enn den tidligere brukte aureus, med en vekt på 4,55 gram.⁵⁸ Keiseren ble ofte avbildet med blikket rettet opp

---

⁵³ Iddeng & Meyer 2017

⁵⁴ Iddeng 2015

⁵⁵ Goplen, Fjalsett & Tsakos 2015

⁵⁶ Hansen 2011

⁵⁷ Andersen & Steen 2016b

⁵⁸ Solidus 1994

mot himmelen for å symbolisere en slags bønn til Gud, i og med at han var den første kristne keiseren. Konstantin fortsatte dessuten i sine 31 år som keiser (306 – 337) å arbeide med Diokletians administrative og økonomiske reformer. For første gang siden grunnleggelsen fikk myntene likt utseende i hele Romerriket. Keiserportrettene ble etter hvert byttet ut med mindre personlige ting, som bilder av imperiet, bygninger og krigssituasjoner. Dette gjorde dem mindre individualiserte. Diokletians og Konstantins reformarbeid ga Romerriket i store administrative og militære kostnader, noe riket ikke tålte. De finansielle problemene hopet seg opp. Da de ikke lenger var i stand til å holde forholdet mellom gull og uedelt metall, ble gull forbeholdt overklassen mens de lavere klassene satt på de billige metallene, og det var ikke lenger samhold blant innbyggerne. Det mektige imperiet raknet i vest og Romerrikets fall i 476 e.Kr. var et faktum.⁵⁹ Hva ville skje med økonomien nå som det ikke lenger fantes et mektig imperium? Det neste jeg skal se på, er hvordan Europa utviklet seg etter Romerriket.

Aureus av Aurelian øverst, og solidus av Konstantin nederst. Ser tydelig forskjell på blikkene deres.⁶⁰

Europeisk middelalder

Vest-Europa

Tidlig middelalder

Naboer av Romerriket var godt kjent med mynter, men i kjølvannet av det mektige imperiets fall ble de brukt i mye mindre grad enn tidligere. Mesteparten av metallene ble smeltet og omformet til smykker og andre objekter. De gjenværende myntene ble brukt til å jevne ut handler av dyre varer som pels og slaver, og allerede før fallet, som gaver til ledere av barbariske nabostammer for å forsvare imperiet fra trusler fra nord og øst. Mellom år 422 og år 437 økte den årlige betalingen til hunerne, fra Sentral-Asia, fra 113 kg gull til 680 kg. Dette hindret dem likevel ikke i å invadere Nord-Italia i 452 og nærme seg Roma.⁶¹

Vest-Romerrikets siste keiser, Romulus Augustus, ble i år 476 erstattet av germaneren Odovakar.⁶² Han satte i gang produksjon av mynter i gull, sølv og bronse for å tilfredsstille behovet for en monetær økonomi, selv om dette ikke var like stort som tidligere. Germanerne i Vest-Europa hadde ikke et like stort behov for det komplekse skattesystemet som romerne var avhengige av på grunn av sine kostnader knyttet til infrastruktur og militære. Edelt metall sirkulerte dermed ikke lenger like mye blant befolkningen, og hopet seg i stedet opp i kongenes private lagre. Odovakars system ble videreført inn i det sjettede århundret av etterfølgere.

Flere og flere barbariske stater tok etter hvert initiativ til å gjenoppta romersk mynting, bortsett fra Britannia som ikke begynte igjen før angelsakserne begynte i starten av 600-tallet. Forskjellene fra det romerske pengesystemet var mange. For det første var myntene utenfor Italia nesten utelukkende lagd av gull. For det andre ble den urbane

⁵⁹ Iddeng 2016

⁶⁰ Williams, Cribb & Errington 1997: 55-56

⁶¹ Imsen 2015

⁶² Iddeng 2016

Økonomien erstattet av økonomi tilpasset til distriktene. Dessuten ble det romerske skattesystemet mindre effektivt, internasjonal handel redusert og pengesirkulasjonen gikk tregere. Dermed ble det mindre behov for mynter av lav verdi, men det var fortsatt nødvendig med større mynter egnet for store betalinger.

Mot slutten av det sjette århundret og starten av det syvende skjedde det en rekke forandringer. Mynter spredte seg i de landlige frankiske områdene i dagens Frankrike, mye på grunn av at andre autoriteter fikk lov til å produsere dem, særlig kirkelige autoriteter. Den romerske tradisjonen om at keiseren hadde enerett på å stanse mynter ble sett bort fra. I tillegg til den hyppigere bruken av råvarene, var det mye sløsing av gull, spesielt blant de rike som hamstret eksklusive varer fra Østen. På grunn av mangel på gull i vest-europeiske gruver, kunne ikke de tomme lagrene ble fylt på. Disse hadde tidligere blitt fylt med solidi fra Bysants, men dette ble det slutt på. *Tremissis* var en konsekvens av gullmangelen, og var verdt 1/3 av en solidus. De europeiske områdenes likheter med det romerske imperiet forsvant raskere enn før, tempoet var forskjellig fra rike til rike.

I Spania beholdt visigoterne *tremissis* i gull helt frem til araberne tok over i år 711.⁶³ Mer utfyllende om de arabiske maktene kommer senere, men kort fortalt fikk Spania, gjennom sitt islamske styre, tette handelsforbindelser med Midtøsten. Landet ble et kulturelt sentrum der gresk og arabisk vitenskap ble utvekslet.⁶⁴ Nord-Spania, derimot, bestod av flere kristne kongeriker som klarte å stå i mot araberne. León, Castilla, Aragón og de tidligere karolingiske områdene i Barcelona produserte sølvmynter inspirert av frankiske mynter (beskrivelse lenger ned) samtidig som de ble påvirket av sine arabiske naboers gullmynter. På slutten av 900-tallet var det vanlig å bruke arabiske dinarer parallelt med de egenproduserte sølvmyntene i Barcelona, mens det i Nord-Spania og Portugal ble benyttet *morabeno*, dinarer med kristne motiver.

Visigotisk tremissis av Justinian I av Bysants.⁶⁵

Promotering av pengebruk var ikke en hjelpende faktor på den økende etterspørselen etter mynter. Til tross for ødeleggende kriger fra begge sider, klarte de barbariske rikene å utvikle et økonomisk system som oppfordret til handel og pengebruk. Den kristne innflytelsen på samfunnet var også stor, og mynter ble smeltet og omformet til religiøse gjenstander. Under det merovingiske styret i Frankerriket, mellom 400-tallet og 700-tallet, ble myntene deres lysere og lysere på grunn av stadig mindre tilgang på gull.⁶⁶ Med karolingisk makt, tok sølvmyntene helt over. Karolingerriket vokste frem i Frankerriket da Pipin den lille tok makten fra den siste merovingerkongen i 751.⁶⁷ Dette ble starten på en rekke forandringer i Europa. I sør slet det romerske penge- og skattesystemet, mens det i nord-vest var middelaldersk suksess. Kong Pipin satte i 755 i gang en radikal reform som gikk ut på at myntenens originalvekt og sølvinnhold ble gjenopptatt etter sølv-mangelen nevnt tidligere. De karolingiske myntene var bredere i formen, stoffet som ble brukt var tynnere,

Merovingisk tremissis.⁶⁸

⁶³ Visigoter 1992

⁶⁴ Greve & Julsrud 2014

⁶⁵ Williams, Cribb & Errington 1997: 64

⁶⁶ Bratberg 2009a

⁶⁷ Bratberg 2009b

⁶⁸ Williams, Cribb & Errington 1997: 65

og alle hadde herskerens navn eller initialer påtrykt. Vi husker at romerske keisere også brukte mynter til å uttrykke deres makt. Myntene satte standarden i Europa resten av middelalderen. Reformen førte også til strammere kontroll av drift, slik at antall autoriteter som drev produksjon ble redusert. Antall karolingiske mynter i sirkulasjon var likevel høyt grunnet finansiell og kommersiell suksess, og spesielt funn av sølv fra gruvene i Melle i Vest-Frankrike bidro til økning av beholdningen.

På samme tidspunkt gikk angelsakserne i Sør-England over til små, tykke sølvmynter, *sceattas*, som også ble hyppig brukt friserne i Nederland og danskene i Jylland. *Sceattaen* ble raskt et viktig element i den nordeuropeiske valutaen, men det tok ikke lang tid før de minket i verdi igjen. Da karolingerne tok over i Frankerriket, ble de anonyme *sceattaene* i England erstattet med karolingiskinspirerte *pennies*, som dannet grunnlaget for de senere britiske myntene med samme navn. Negativ handelsbalanse og

Angelsaksiske pennies.⁶⁹

underskudd av råvarer til myntene førte til lavere antall mynter i omløp. Fra midten av 900-tallet sank mynten i vekt og kvalitet, på sitt verste inneholdt de så lite sølv at de lignet på bronsemynter. I Nord-England minket stadig sølvinnholdet i de lokale myntene, men de klarte likevel å tilfredsstille de økonomiske kravene ved å supplere med sør-engelske og karolingiske mynter ved behov. Myntproduksjon i Nord-England, også kjent som Northumbria, utgikk i en hel generasjon da skandinaviske vikinger invaderte landet. Truslene fra vikingene førte til ekspansjon av vest-europeiske mynter

ved at de tok imot betalinger i karolingisk valuta, men myntene ble også svekket fordi innvandrerne forstyrret landbruk og urban virksomhet, og intern og ekstern handel. Våre nordiske forfedre la nye handelsruter gjennom Russland til Konstantinopel, der de opprettet forbindelser med islamske kalifater. Handlene bestod av salg av slaver mot arabiske *dirhams* lagd av sølv. Sølvet ble dermed brakt ut av de islamske områdene og til Norden.

Høymiddelalderen

Øst for de frankiske områdene ligger det vi i dag kjenner som Tyskland. Her ekspanderte mynting kraftig i starten av det tiende århundret under det saksiske dynastiet, med sentrum i Bayern, komplementert med sølvfunn i Harz fjellene i Sachsen et par tiår senere. Spredning av mynt fortsatte videre østover til Böhmen, Ungarn, Polen og Skandinavia, der det til å begynne med ble brukt utenlandske mynter før produksjon av egne. Kristendommen hjalp til i spredningen av mynt og promoterte både bruk og produksjon. Kirkelige autoriteter fikk igjen tillatelse til å mynte etter at de mistet retten under Pipins reform. Rundt år 1000 ble det stanset mynter gjennom hele Europa, fra Dublin i vest til Kiev i øst, selv om mange av disse var små og periodiske, og ofte produsert for distribusjon fremfor sirkulasjon. På grunn av den stabile karolingiske mynten var utviklingene i Øst-Europa større enn i vest. I midten av 1000-årene tok i midlertid forsyningene slutt, og myntproduksjonen i Europa sank. Som flere ganger tidligere i historien, falt myntene i både vekt og verdi. Unntaket var England, som hadde begynt å eksportere ull. En gunstig handelsbalanse utsatte nedgangen av verdi og produksjon til slutten av århundret. Den engelske pennen sto likevel sterkt i forhånd til

⁶⁹ Williams, Cribb & Errington 1997: 67

andre valutaer, for eksempel overlevde den dansk og normannisk erobring. Ettersom handelstransaksjoner ble vanligere og vanligere, økte behovet for penger i lavere verdier. Problemet ble løst ved å dele pennyen i to og fire, og til og med enda mindre i Øst-Europa. De ble bokstavelig talt klipt i mindre biter. Av og til nådde bysantinske og arabiske gullmynter Europa, men frem til 1100-tallet var pennies, halve pennies (*halfpennies*) og firedelte pennies (*quarters*) de eneste brukte enhetene i de nordlige områdene.

Nord og midt i Italia utviklet pengesystemene seg parallelt med Nord-Europa med sølvpennies som standard. Karolingiske herskere og senere germanske, beholdt mynteretten frem til det 12. århundret, da pavedømmet begynte å stanse ut mynter i felles navn for den daværende paven og karolingiske keisere fra tidligere år. Sør-Italia med Sicilia, og sydlige deler av Hellas, holdt seg utenfor det europeiske pengesystemet, da de var en del av det bysantinske riket, og fungerte som kontaktpunkt mellom Bysants og den islamske verden, med både gull- og kobbermynter. Myntene ble kalt *tari* og var verdt en kvart dinar.

Senmiddelalderen

Senmiddelalderen i Europa var preget av sentralisert mynting på hele kontinentet. I England hadde aldri noen andre enn kongen hatt tillatelse til å mynte, men nå ble kontrollen redusert til et fåtall gjenværende i London. I Frankrike økte myntenenes rolle i økonomien, og i Italia, Tyskland og Nederland fortsatte antall utstedere å øke. Den enorme interessen for kontroll av produksjon gjenspeiler viktigheten av penger som følge av den store økningen i befolkning og utvikling av byer. Nye sølvforsyninger tillot produksjon av finere høyverdimynter. Den nye myntens verdi varierte mellom lokalsamfunnene, men de aller fleste steder var den verdt 12 denarer, som skulle passe i en solidus. 20 solidi skulle igjen være det samme som en *librum*. Tilsvarende i det engelske pengesystemet var 12 pennies det samme som én *shilling*, og 20 shilling var verdt ett *pund*. Etter dette ble pengesystemet bare mer og mer innviklet.

Grosso ble introdusert rundt sent 1200-tallet til tidlig 1300-tallet. Den var tykkere enn en penny og verdt det dobbelte. *Grosso* spredte seg til de fleste europeiske økonomier, og navnet ble opphavet til engelske *groat* og tyske *groschen*. Sistnevnte erstattet shilling som navn i de tysktalende områdene, og spesielt østerrikske *groschen* ble viktige i handelssammenheng på 1600-tallet. Nye sølvmynter var mulig å produsere grunnet funn av gruver i Freiberg i Sachsen på 1160-tallet, etterfulgt av Italia, Alpene, og Kutna Hora i Böhmen i 1294. På grunn av økt pengemengde, ble bruken av penger mer kjent og vanlig. Små mynter ble mer arbeidskrevende og ulønnsomme å produsere, slik at de minste transaksjonene med lavest verdi muligens foregikk uten penger. Etter hvert som gamle pennies sank i verdi som følger av den nye *grosso*, økte mengden kobber blandet inn i den engelske enheten. Myntene fikk kallenavnet "black money", og oppfordret til bruk av enda mindre mynter ved transaksjoner. Til slutt ble verdiene så små at de forsvant.

Prager groschen fra Böhmen.⁷⁰

Sterke italienske valutaer

Den nye sølvmynten *grosso* var kun en delvis løsning i bestemmelse av høyverdimynter. Det ble gjeninnført bruk av gullmynter i tillegg til sølv, men dette krevde tilstrekkelige

⁷⁰ Williams, Cribb & Errington 1997: 82

mengder metall Europa ikke hadde tilgang til. Italienske stormakter som Genova, Firenze og Pisa startet handel med Afrika på 1200-tallet for å få tak i gull fra blant annet Sudan. Varene ble fraktet gjennom Sahara til de islamske statene i Nord-Afrika. I 1251-1252 kom Genova og Firenze med hver sin nye gullmynt: *genovino* og *florin*. Særlig florin fikk stor betydning for internasjonal handel de neste århundrene, som spredte konseptet med gullmynt rundt i Europa. Det ble produsert en rekke mynter lignende de florinske myntene utenfor Firenze, blant annet florin fra Aragón i Spania og florin fra Lübeck i Tyskland som ble brukt i hansastatene i Baltikum. En stor trussel for florin var *ducat* fra Venezia, introdusert i 1284. Disse dominerte i store områder rundt Middelhavet. Sammen med ducat, spredte tjekkiske *grosso* fra Böhmen seg både øst og vest. Kopier av disse konkurrerte med de islamske *dinarene* fra Egypt og Syria.

Florin.⁷¹

Ducat.⁷¹

En stabil internasjonal handel gjorde det lettere å flytte på store summer penger. Italienerne utviklet innskuddsbanker og veksel, der kreditnota kunne bli sendt ut et sted og løst inn mot en tilsvarende sum i en gitt valuta et annet sted. Dette minimerte mengden fysiske penger som ble flyttet rundt. Ved utvikling av kreditt ble det lånt penger i større skala enn før. De italienske handelshusene Toscana og Lombardo tjente seg rike på veksel og

renter ved lån, til tross for at dette ble sett på som motstridende mot religiøse lover. Konger, paver og andre herskere hadde mulighet til å låne summer verdt fremtidige estimerte inntekter, noe som var en stor fordel da krigføring stadig ble dyrere og dyrere. Den gamle tradisjonen om leidang, en slags verneplikt for bønder, ble sett på som lite fleksibel, og ble erstattet av betalte, profesjonelle tropper. Hundreårskrigen mellom England og Frankrike, 1337 – 1453, kostet svimlende store summer, og ble gjerne finansiert av de italienske bankene.⁷² Med utvikling av lån, oppsto naturligvis også utvikling av gjeld. I Firenze lå den offentlige gjelden på 50 000 florin i 1303, mens den i 1400 hadde økt til 3 millioner. Det ble tillatt uttak av summer over egen kapital, noe som måtte kompenseres med å øke pengemengden. Italienske banker merket fort at de tok seg vann over hodet. Låntakere var ikke i stand til å betale tilbake pengene de skyldte, og spesielt de kongelige lånene var et stort problem. Til tross for at de kongelige ikke var i stand til å betale tilbake lånene sine, kunne ikke bankene nekte dem å låne penger. En etter en brøt de italienske bankene sammen som følge av for høy gjeld.

Den mektige Medici-slekten fra Firenze sto bak de største og mest respekterte bankene i Europa, og deres hjemby ble, under Cosimo de' Medici, et viktig kulturelt møtepunkt i renessansen.⁷³ Flesteparten av deres lån gikk til kongelige og finansiering av det militære. Etter Cosimos tid førte hans etterfølgere familiebanken i en solid nedoverbakke. Den politiske situasjonen, med blant annet finansiering av hundreårskrigen, førte til slutt til at til og med denne mektige banken måtte takke for seg i 1494.⁷⁴

⁷¹ Williams, Cribb & Errington 1997: 80

⁷² Imsen 2016

⁷³ The Economist 1999

⁷⁴ The Medici Family (u.å.)uj

Penger fikk stadig større betydning i samfunnet. Prisene steg regelmessig, det samme gjorde lønnsnivået. Økt pengemengde var en av grunnene til prisøkningen, men svartedauden, som herjet i Europa på midten av 1300-tallet, var den viktigste faktoren.⁷⁵ Mangel på arbeidere gjorde arbeidskraft verdifullt, og mindre konkurranse på markedet ga plass til flere aktører. Økonomien fikk rett og slett et lite oppsving. I løpet av 1400-tallet oppsto flere nettverk av ukentlige markeder slik at mindre økonomiske transaksjoner kunne foregå utenfor de største byene. Selv om mynter ble brukt i større grad i senmiddelalderen enn tidligere, var det fortsatt mange i samfunnet som ikke benyttet seg av dem daglig. Etter svartedauden sto mange gårder på god jord tomme, slik at de gjenværende bøndene kunne flytte inn og starte drift. De aller fleste var selvforsynte, og byttet varer seg i mellom dersom de manglet noe. Mynter var forbeholdt skatteavgifter, gebyrer og noen ganger spesielle varer eller tjenester. Avgiftene ble betalt på faste datoer, gjerne nærme innhøstingstid, rundt allehelgensaften 1. november og sankthans 24. juni.

I det 14. århundret var Europa generelt preget av problemer med likviditeten. De gamle myntene ble mindre produktive og sølvforsyningene reduserte som følge av europeisk eksport. Sølv sirkulerte gjennom verdensdelen og ut til blant annet India i bytte mot krydre og andre spennende østlige varer Vesten ville ha. Sølvprodusenter og mellommenn i Venezia tjente seg rike på transporten, men i de lokale samfunnene var det større problemer. Det var lav etterspørsel etter lokale råvarer og myntprisene var ikke konkurransedyktige. Bimetallisme, eller dobbeltmyntfot, går ut på å bruke to standarder om hverandre. Å bruke både gull og sølv som hovedmynt så ut til å kunne løse problemene, men i 1400-årene ble Europa rammet av en alvorlig pengemangel. For å kunne fortsette internasjonal handel hendte det at ulike valutaer måtte knyttes til hverandre, selv om de konkurrerte om den knappe tilgangen til råmateriale. Flere hansastater startet med dette allerede i 1379 med *mark* fra Lübeck som standard. Samarbeidet går under navnet den vendiske myntunion.⁷⁶ I Spania ble den castillanske mynten nasjonalmynt på 1490-tallet, mens små italienske produsenter stanset ut venetianske ducat. Under denne perioden begynte moderne europeiske statene å vokse frem. Disse kommer jeg tilbake til senere. Det neste avsnittet handler om Bysants etter Romerrikets fall. Etter det tar jeg en pause fra europeisk historie, og ser på utviklingen i de islamske statene og i Asia med kinesiske og indiske pengesystemer, før jeg hopper tilbake til Europa.

Bysants i Øst-Europa

Mellom middelalderen i Vest-Europa og de islamske statene i Midtøsten, lå det bysantinske riket med hovedsete i Konstantinopel. Byen har sitt navn etter grunnleggeren, Konstantin den Store, og heter i dag Istanbul. Nøyaktig årstall for når riket ble grunnlagt er usikkert, men kobbermyntene innført av keiser Anastasios I i år 498 kan være et godt utgangspunkt. Myntene var større enn de små senromerske bronsemyntene, og hadde påtrykte kristne motiver som engler og kors. Hans etterfølger, Justinian den Store, ble utnevnt til keiser i Bysants i 527, og med et ønske om å gjenskape imperiet startet han produksjon

Tremissis av Justinian den Store.⁷⁷

⁷⁵ Haeck 2014

⁷⁶ Dollinger 1964: 208

⁷⁷ Williams, Cribb & Errington 1997: 64

av gullmynter inspirert av de romerske myntene. Han, som alle de østlige barbariske lederne, så enda på seg selv som en del av Øst-Romerriket, og det ble stanset ut mynter i store romerske keiseres navn. Spesielt i Konstantinopel ble det produsert mynter i sølv og bronse med barbariske leders navn eller monogrammer. Her ser vi igjen trenden med mynt som maktsymbol. I over 500 år ble gullsolidi (også kjent som *bezant* eller *nomisma*) brukt rundt Middelhavet. Bysants brukte penger i mye større skala enn Vest-Europa, og fungerte godt takket være et stabilt pengesystem med skatter til ulike formål som det militære, offentlige bebyggelser og annet. Jordeiere kunne betale skatt ved å selge deres produksjonsoverskudd til staten, som ble gitt videre til militære og administrative poster. Ellers ble skatt betalt i gull, og ved mangel av dette, var det mulig å bytte inn kobbermynter mot gull for å kunne betale. Kobbermyntene var enheter av lavere verdi forbeholdt hverdagslige transaksjoner, og gikk under navnet *folles*. I en begrenset periode mellom det niende og tiende århundret dukket *millarensis* opp. Disse var lagd av sølv og var verdt en halv *nomisma*. Gjennom en reform av Alexius I ble det produsert en ny gullmynt kalt *hyperpyron* som erstatning for *nomisma*, i tillegg til en rekke mynter i elektrum, sølv og kobber. Dette åpnet opp for en videre skala av pengeverdier. Da Konstantinopel ble erobret av det osmanske riket i 1453, forsvant *nomisma* for godt.⁷⁸

Nomisma.⁷⁹

De islamske statene

I begynnelsen av 600-tallet hadde Bysants kontroll over mesteparten av områdene rundt Middelhavet, mens sasanidene hadde kontrollert Iran, Irak og områdene rundt siden år 226.⁸⁰ Gjennom historien fikk araberne kontroll over områdene og utvidet det islamske riket til å strekke seg helt fra Spania i Vest-Europa til India i Sør-Asia. Mange av disse områdene konverterte til islam. Selve ordet islam kommer av det arabiske *salm*, som kan oversettes til fred, lydighet og underkastelse.⁸¹ Religionen har sitt opphav i de arabiske landene, selv om tall fra Pew Research Center viser at flesteparten av muslimene i verden i 2010 kom fra Indonesia, Pakistan, India og Bangladesh.⁸² Profeten Muhammad regnes som religionens grunnlegger, og ble født i år 570 i Mekka, Saudi-Arabia. Byen var på dette tidspunktet et viktig handelssentrum på grunn av beliggenheten: karavanetrafikken gikk gjennom Mekka fra Bysants, Iran og Syria til Sør-Arabia og India.⁸³ I år 610 fikk Muhammad sin første åpenbaring fra den islamske guden Allah, og i år 622 vandret han og en rekke tilhengere ut fra Mekka og 330 km nordover til Medina. Hendelsen regnes som starten på muslimenes tidsregning og Medina ble utgangspunktet for de islamske statene.

Islam fungerte både som religion og politisk system. Den religiøse tankegangen og etikken måtte forenes med økonomiske krav, som for eksempel skatteinnkreving. Allerede fra tidlige tider var det en viss uro over pengenes makt, og det var frykt for at penger skulle distrahere menneskene fra troen. I Koranen finner man flere advarsler, blant annet følgende:

⁷⁸ Amundsen 2014

⁷⁹ Williams, Cribb & Errington 1997: 75

⁸⁰ Thordarson, Wiborg & Goplen 2015

⁸¹ Holth & Deschington 2006: 72-73

⁸² Lugo 2011

⁸³ Mekka 1980

Vé hver en bakvasker og baktaler, som samler rikdom og stadig teller over dem, idet han regner med at hans rikdom skal gjøre ham udødelig!
 Nei, for visst! Han skal sannelig bli slengt inn i al-Hutama.
 Vet du da hva al-Hutama er? Det er Allahs antente ild, som stiger over hjertene.
 Den ligger lukket over dem i langstrakte søyler.⁸⁴

For å roe ned bekymringer og opprettholde etisk rettferdighet, ble det innført forskrifter om pengebruk. Blant annet er *zakah*, en av de fem søylene som islam bygger på, en pålagt avgift til veldedighet for å rense sitt ego.⁸⁵ Dessuten er *riba* haram. Det vil si at renter er forbudt.⁸⁶ Regelen gjør unntak for nødvendige situasjoner, som ved utdanning eller anskaffelse av hus, men rentene skal da gis bort til gode formål, altså ikke brukes selv. Flere eksempler om *riba* finnes i Koranen: "de som lever av renteutbytting, skal på oppstandelsens dag stå frem lik en som Satan har slått med sin berøring",⁸⁷ og "dere som tror, driv ikke utbytting med doble eller flerdoble krav. Frykt Gud, at det må gå dere godt."⁸⁸ Hvordan fungerer dette i en verden styrt av renter? For å få svar på spørsmålet mitt tok jeg en prat med et par bekjente, og kom frem til et interessant men ikke veldig sjokkerende svar. Akkurat som med kristendommen i Norge, der det er mange med grunnleggende kristne verdier men likevel ikke er spesielt troende, finnes det mange mennesker med muslimske grunnleggende verdier selv om de ikke er sterkt troende. De lovene det passer seg å følge, følges, og siden renter er såpass vanlig i dagens samfunn, er det få som praktiserer renteloven.⁸⁹ For de som derimot er sterkt troende og vil følge loven, finnes det flere tilpassede, rentefrie banker rundt om i Europa.⁹⁰ Det er altså muligheter for alle, enten man er sterkt troende eller ei.

Utviklingen av egne, islamske mynter og umayyadkalifatet

Myntene i de arabiske områdene ble påvirket av to store pengesystemer: gullsolidus (eller nomisma) fra Bysants og sølvdrakmer fra Sasaneriket. Etter hvert som islam blomstret opp og araberne tok over, ble kristne motiver fjernet fra solidiene, og drakmene ble utviklet til egne mynter som fikk navnet *dirham*. Sølvmyntene ble lagd med portretter av herskerne og påskriften *bismillah*, det første ordet i

Koranen med betydningen "i Guds navn" eller "i Herrens navn."⁹² Araberne tok over Iran i år 630, og drapet på den siste sasanidekongen i 651 markerte slutten på riket.⁹³ Umayyadkalifatet ble opprettet ti år senere i Syria, og muslimenes sentrum ble flyttet fra Mekka til Damaskus.⁹⁴ Under en reform i 696 ble det slutt på sasanidiske dirham, og det tok to år før sølvmynter ble produsert igjen, da i form av en arabisk sølvmynt. I løpet av de to årene uten sølv i sirkulasjon, ble det innført ny guldinlar med kun innskripsjon i kufisk stil: arabisk skrift, årstall og herskers navn.⁹⁵ Ordet *dinar*

Øverst: dirham. Nederst: dinar.
 Begge fra 690-tallet.⁹¹

⁸⁴ Koranen,104:1-9

⁸⁵ Ghozlan 2005a

⁸⁶ Ghozlan 2010

⁸⁷ Koranen,2:275

⁸⁸ Koranen,3:130

⁸⁹ Berivan Sakin

⁹⁰ NRK 2003

⁹¹ Williams, Cribb & Errington 1997: 86 - 87

⁹² Koranen,1:1

⁹³ Thordarson 2017

⁹⁴ Omayyadene 1994

⁹⁵ Kufiske mynter 1994

stammet fra de romerske ordene *denarius aureus*. Gullet kom, i starten av kalifatet, fra bysantinske mynter og stjålne skatter fra erobrede områder. En felles mening blant muslimene om at det var upassende med portretter grunnet forbud mot guddommelige bilder i Koranen, gjorde at den tidligere trenden ble kuttet helt ut. I tillegg til den nye dinaren, oppsto det en ny vektstandard for gull. Den bysantinske solidi ble redusert med 0,30 gram, fra 4,55 til 4,25, og gikk heretter under navnet *mithqal*. Da dirham ble gjeninnført, varierte vekten på mynten lokalt, men gjennomsnittlig vekt lå på 2,8 – 2,9 gram. Reformen førte også til bruk av kobbermynt med påskriften *shahadah* som er den islamske trosbekjennelsen og betyr ”jeg bevitner at det finnes ingen guddom utenom Allah og at Muhammad er Hans sendebud.”⁹⁶ Reformen ble gjennomført av al-Hajjaj ibn Yusuf, guvernør i Iran og Irak. Han passet på produksjonen, og straffet forfalskning ved å kutte av hendene på de skyldige. En meget brutal straffemetode, spør du meg. Han fikk også produsert egne mynter i Wasit i Irak i mellom 702 og 703, som ble de første myntene produsert på øst-islamsk land.

Det var under maurerne, nordafrikansk befolkning under umayyadenes kontroll, at Spania ble islamsk herredømme i år 711.⁹⁷ I stedet for å fortsette å bruke den eksisterende myntenheten i området, slik de hadde gjort i andre områder, ble det produsert egne islamske mynter. Nomisma var modell for de spanske myntene, og innskriftene var muslimske budskap skrevet på latin. Det som skilte de spansk-islamske myntene fra de arabisk-islamske myntene var en stor stjerne på forsiden av de spanske. Da abbasidene tok over makten i de arabiske områdene, som vi skal se på om litt, fortsatte umayyadene å kontrollere Spania. Kalifenes navn, tittel og pregeår ble plassert på baksiden av mynten hvis design var inspirert av dinarene fra Damaskus. Som tidligere nevnt ble det brukt kristne dinarer i Nord-Spania. Alfonso VIII av Castilla ville i sin tid (1158-1214) utfordre de muslimske maktherrerne, og lagde kristne mynter i arabisk stil.⁹⁸ En sammenligning gjort av Wijdan Ali for Foundation for Science Technology and Civilisation, 2004, viser følgende forskjeller og likheter:

	Muslimsk mynt	Kristen mynt
Forside	Shahada, trosbekjennelsen	Anerkjennelse av Alfonso VIII som katolsk prins
Bord	Sted og år	Sted og år
Bakside	Herskers navn og tilhørighet (religion)	Herskers tilhørighet (religion)
Bord	Vers fra Koranen	Vers fra Bibelen

99

100

← Dinar fra
Abbasidekalifatet.
Arabisk skrift i midten
og i bord rundt.
→ Morabenito av
Alfonso VIII. Kors som
symbol på kristendom.
Ellers veldig lik den
islamske mynten.

101

⁹⁶ Ghozlan 2005b

⁹⁷ Alver 2015

⁹⁸ Alfonso VIII av Castilla 2016

⁹⁹ Ali 2004

¹⁰⁰ Williams, Cribb & Errington 1997: 94

¹⁰¹ Williams, Cribb & Errington 1997: 98

Abbasidekalifatet

I 750 tok abbasidene over makten i de arabiske områdene, og flyttet sentrum til Bagdad i Irak.¹⁰² Under dette styret skjedde enda en merkbar reform. Under al-Mamuns styre, 813 – 833, ble myntenheten uniform i hele kalifatet. Mynten ble beholdt i flere hundre år, senest frem til 1258 Iran og Irak, som et tegn på troskap og allianse til kalifatet til tross for at mange av områdene ble selvstendige dynastier. I senere tid skal vi se at egne mynter har blitt et symbol på selvstendighet. I tillegg til å ha en monetær funksjon, ble myntene brukt som politiske og religiøse dokumenter. Herskerne markerte sin makt og religiøse ståsted gjennom innskriftene. Islam er, som sikkert kjent for alle, delt i to hovedretninger: sunni og sjia. Forskjellen er troen på hvem som var profeten Muhammads rette arvtaker.¹⁰³ Sunnimuslimene mente den rette personen ikke nødvendigvis var en i profetens familie, men som kunne opprettholde tradisjonene. Sjamuslimene mente Muhammads familie var riktige etterfølgere, og utnevnte hans fetter Ali som sin leder. Om herskeren var sunni- eller sjiamuslim kunne sees på myntenens påskrift. Herskernes titler kunne også leses på myntene, slik om i andre dokumenter, enten det var malik, sultan, kalif eller imam.

Abbasidene hadde stor tilgang til sølv, ettersom de kontrollerte sølvgruvene i Transoxiana i Usbekistan, Hindu Kush i Afghanistan og Panjshir i Pakistan. Sistnevnte ligger nord for Kabul, og var en så viktig kilde at den på 900-tallet ble helt tømt. Dette førte til redusert mynting mellom år 1000 og år 1150. I tillegg til mangel på råmateriale direkte fra gruvene, var handel med vikinger også en avgjørende faktor. Slaver, skinn, pels, honning og andre spennende varer fra nord ble byttet mot sølv, og dermed brakt vekk fra de islamske områdene. Dette foregikk samtidig som produksjonsreduksjonen i Europa, bortsett fra England, på 1000-tallet nevnt tidligere. Økonomien ble avhengig av gull og kobber. Ettersom abbasidene kontrollerte store deler av Nord-Afrika, fikk de også tilgang til gullet derfra. Mesteparten var gullkorn fra Ghana som ble transportert til nord der de ble formet til mynter, men noen støpte metallblokker klare for videre bearbeiding, kalt ingoter, kom fra Timbuktu. Økt tilgang til gull førte til økt antall dinarer i sirkulasjon, spesielt der det tidligere kun hadde blitt brukt dirham. De store nord-afrikanske byene, i tillegg til Spania, tjente godt på gulltransporten. For eksempel hadde Sijilmassa i Marokko, på kanten av Saharaørkenen, årlige inntekter på 400 000 dinarer, tilsvarende 1,7 tonn gull. Egypts rikdom kom fra både tilgang til gull fra Nubia og fra internasjonal handel. Funn av egyptiske mynter i middelhavsområdene er tydelige spor på handelen. Abbasidene handlet også mye med Asia via en rute som krysset Indiahavet. Blant annet handlet de med India, Kina, Filippinene og Malaysia.¹⁰⁴

Fatimidekalifatet

Fatimidene kom på banen i år 909 i Nord-Afrika med et ønske om å true abbasidenes politiske makt.¹⁰⁵ Det Bagdadbaserte kalifatet mistet stadig flere områder, og da de mistet kontroll over de afrikanske gullgruvene tok fatimidene over myntingen. Under deres regjeringstid, holdt de islamske myntene høy kvalitet.¹⁰⁶ Dessuten opprettet de nye, kortere handelsruter mellom Arabia og Europa, gjennom Alexandria og tvers over Rødehavet. Europeerne, særlig italienerne, brukte denne handelsruten, og fatimidenes sentrum i Fustat ble et viktig knutepunkt. Forskjellen mellom rike og fattige utviklet seg

---

¹⁰² Vikør 2014

¹⁰³ Linstad 2016

¹⁰⁴ Islamic history (u.å.)

¹⁰⁵ Yalman 2001

¹⁰⁶ Ali 2004

til å bli enorme på 1000-tallet. I Egypt kunne en tjener ha en månedlig lønn på 1 dinar, mens en rettsdommer tjente 100 dinarer. For én dinar kunne man kjøpe 100 kg hvete. Nå vet ikke jeg hvor mye hvete som var normalt å bruke i løpet av en måned på den tiden, men jeg tipper det var nok til å bli mett hver dag. Rettsdommeren kunne derimot spandere på seg litt luksusvarer som for eksempel pels og skinn. Det er likevel en vanvittig lønnsforskjell mellom de to yrkene. God økonomi ga Nord-Afrika muligheten til å utvikle et komplekst banksystem der store summer kunne bli betalt via veksel, som var garantert av obligasjoner (rentebærende gjeldsbrev) og overført via remburs. Sistnevnte er en betinget betalingsbekreftelse der selger blir lovet betaling når betingelsene er oppfylt, og er svært gunstig i internasjonal handel på grunn av store kulturforskjeller og geografiske avstander¹⁰⁷. I Iran ble gullmynter sydd på kvinneklær og hodeplagg, og antall mynter symboliserte både kvinnens egen og hennes families rikdom. Hovedkilden til overskuddet i rikene var skatter. Ettersom handelen spilte en så stor rolle, kunne myndighetene kreve havn- og tollavgifter. I 1420 satte for eksempel myndighetene i Aden (i Jemen) skyhøye avgifter som førte til at handelsmenn fra Kina, på vei til Saudi-Arabia, boikottet byen og heller seilte direkte til Jedda.

Etter en rekke korstog utført av kristne vesteuropeere mellom det 11. og det 13. århundret, med hensikt å spre kristendom i muslimske områder, ble det opprettet korsfarerstater langs Middelhavets østside.¹⁰⁸ De kristne myntene som ble lagd var inspirert av fatimidenes mynter. Korstogene brakte med seg sølv fra Europa som var nok til at ayyubidene, som styrtet fatimidene i Egypt i 1171, kunne gjenoppta preging av sølvmynter.¹⁰⁹ Sent 1100-tallet innførte kalifatet en ny skriftstil kalt *naskh* på sine

Ashrafi.¹¹¹

mynter, en ny måte å skrive det arabiske alfabetet på.¹¹⁰ Det nye sølvet fra slutten av 1100-tallet erstattet gullmynten, som i mange år hadde vært hovedvalutaen. Mengden gull ble nemlig redusert som følge av at egyptisk gull ble handelsvare. Da mamelukkene tok over kontrollen i 1250 var det en stor økonomisk nedgang i landet grunnet ustabil regime og hard konkurranse med Bysants, Venezia og Portugal om monopol på handel i Indiahavet. Hundre år senere var venetianske ducati

vanlige i Egypt. For å forsøke å stå i mot bruken av den venetianske valutaen, introduserte sultan al-Ashraf Barsbay i 1425 mynten *ashrafi*, oppkalt etter seg selv. Mynten bestod av 3,41 gram nesten helt rent gull, og ble brukt parallelt med ducat. Etter introduksjonen ble ashrafi et standard begrep for islamsk gullmynt i Iran, det osmanske riket og India. Til tross for ashfariens suksess var enda ducat den foretrukne mynten i Egypt.

I Iran ble det ikke preget sølvmynter på over 200 år etter at mongolene gikk inn i Bagdad i 1258 og styrtet abbasidekalifatet.¹¹² Bruddet med de islamske myntene satte preg på historien ved at det oppsto en akutt økonomisk situasjon i det mongolskstyrte Il-khanatet i Persia på slutten av 1200-tallet.¹¹⁴ For å fylle opp lagrene ble det innført forbud mot metallmynter, og

Dirham av Abu Said. Shadaha i kufisk stil.¹¹³

¹⁰⁷ DNB (u.å.)

¹⁰⁸ Holmboe 2015

¹⁰⁹ Ayyubider 1993

¹¹⁰ Naskh 2017

¹¹¹ Williams, Cribb & Errington 1997: 106

¹¹² Lodgaard, Thiesen, Skatvik & Izadi 2017

¹¹³ Williams, Cribb & Errington 1997: 94

¹¹⁴ Thordarson 2009

forsøkt å ta papirpenger i bruk. Dette fenomenet oppsto i Kina på 600-tallet, noe jeg kommer tilbake til senere. Sedlene, kalt *chao*, hadde kinesisk innskrift og den islamske trosbekjennelsen. Tiltaket var ikke vellykket, men det var derimot den senere herskeren av Il-khanatet, Ghazans, reform. I hans styre fra 1295 til 1304 ble standarden satt til sølv med halve mithqal på 2,16 gram som enhet i hele imperiet. Mynten ble enda en gang redusert i vekt under Abu Said (1317 – 1335) i tillegg til å få nytt design. Myntene med dette designet blir i dag regnet som en av de fineste islamske myntene som noen gang har blitt produsert.

Et tredelt rike

Fra 1500-tallet var det tre store, regjerende dynastier: mogulriket i India, safavidedynastiet i Iran, og det osmanske riket i Tyrkia og Arabia. I områdene rundt Indiahavet ble lariner populære handelsobjekter. Sølvstengene var delt i to i enden (likende pinsetter) med sirkler eller rektangler trykt på seg, og ble mye brukt til tross for gullmynten *mohur*. Spesielt var safavidelarinene de mest ettertraktede på grunn av sitt høye sølvinnhold, og var favorisert av indiske gullsmeder.

*Safavidelarin.*¹¹⁵

Safavidene, med Ismail I i spissen, satte tolvskolen, hovedretningen i sjia-islam, som statsreligion i det tidligere sunni-islamske Iran.¹¹⁶ Retningen baserer seg på troen om tolv imamer etter profeten Muhammads svigersønn, og disse tolv navnene ble trykt på safavidiske mynter.¹¹⁷ Under Ismail II sine to år i makt, ble arabisk erstattet med persisk skrift. Pengestandarden ble uttrykt i form av *toman*, som stammet fra det mongolske ordet for 10 000, og indikerte nettopp 10 000 dinarer. Myntene ble kalt *shahi*, og ble preget i ulike valører, mens gullashrafi beholdt ducat-standard som ble innført av mamelukkene, som nevnt tidligere. Ducatene kom i midlertidig kun i perioder, mens noe av gullet kom fra silkehandel med Armenia. Iran var avhengige av utenlandsk valuta, men tok kun i mot sine egne mynter i transaksjoner, i tillegg til at tyske *riksdaler* og spanske *rialer*, som ble konvertert til islamske *abbasi* verdt 4 shahi, var godkjente betalingsmidler. Nadir Shah erobret under sin regjeringstid i Iran (1736 – 1747) Nord-India og Pakistan, og slo sammen det indiske og iranske pengesystemet. Sølvmyntene, som frem til nå het shahi, fikk det nye navnet *rupi*, som i dag fortsatt er valutaen i India. Shah beholdt mohur som gullmynt.

Som tidligere nevnt ble Konstantinopel i 1453 okkupert av tyrkere fra det osmanske riket. I sin storhetstid på 1500-tallet var blant annet Balkan, Italia, Nord-Afrika, Arabia og Iran underlagt osmanerne.¹¹⁸ I disse områdene ble små sølvmynter kalt *akçe* forbeholdt priser på markedet og lønn. Også her var ashrafi hovedgullmynten, i tillegg til dirham og *manghir* i kobber som også var i sirkulasjon. Østerrikske *daler*, tidligere kjent som groschen, dominerte på 1600-tallet den europeiske handelen i Østen. Som svar på disse innførte Suleiman III *qurush*, etter ordet groschen, og videre ble ordet *qirsh* utledet. Overgangen fra tysk-østerrikske groschen til daler kommer senere når jeg skal fortelle om *joachimsthaler guldengroschen* fra Jachymov. Etterspørselen etter mynter

¹¹⁵ Williams, Cribb & Errington 1997: 106

¹¹⁶ Safavidene 1994

¹¹⁷ Vogt 2015

¹¹⁸ Ims 2016

økte kraftig, og osmanene måtte til slutt ta i bruk både tyske og østerrikske daler. Som forskjell fra de tidligere myntene i de islamske områdene, hadde ikke myntene i det osmanske riket religiøse innskrifter men monogrammet *tughra*, som også har blitt brukt som underskrift på dokumenter.

Osmansk mynt med monogrammet *tughra*.¹¹⁹

I det 19. århundret gikk Tyrkia gjennom en modernisering. Mynter gikk fra å være håndlagde objekter til å bli utstanset i maskiner. I Iran kom den første maskinproduserte mynten i hovedstaden Teheran i 1876. I store deler av verden ble koppernikkel en stadig mer brukt legering. De religiøse påskriftene forsvant, men representasjoner, bilder og portretter var fortsatt forbudt i islam. På midten av 1800-tallet innførte osmanene papirpenger i Tyrkia og andre provinser. Dette hadde tidligere vært forsøkt uten hell. I 1880-årene fulgte Iran etter, og senere fikk koloniene sine egne sedler som følge av selvstendighet, selv om disse ble printet i vestlige land. Pengeproduksjon ble nemlig flyttet til Europa under kolonismen på 1900-tallet. For eksempel ble marokkanske mynter stanset i Paris og Berlin, og mynter fra Jemen ble lagd i Birmingham. I dag blir dinarer og dirham fortsatt brukt som valutaer, blant annet i Irak, Kuwait, Marokko og De forente arabiske emirater.

Asia

India og Sørøst-Asia

Sørøst-Asia har monetære tradisjoner med røtter fra nord-indisk kultur. Til tross for påvirkninger fra islamske og europeiske kolonier har de beholdt egne særpreg, og det indiske pengesystemet har spredt seg til Sør-Asia. De tidligste indiske myntene stammer fra rundt etter Siddharta Gautama, den første Buddha, sin død, men før Alexander den Stores innmarsj i landet. Det vil si en gang i løpet av det fjerde århundret før vår tidsregning. Myntene ble utviklet etter gresk stil. Akemenideriket under Kyros II var i sin tid, ca. 550 f.Kr., det største riket i historien med blant annet hele Midtøsten, og områdene mellom India og Egeerhavet ved Italias østkyst.¹²⁰ Det var trolig i denne perioden de første imitasjonene av greske mynter oppsto i India. Myntene var små, firkantede sølvstykker på rundt 0,2 – 11,5 gram, med en snittvekt på 3,3 gram. Det er trolig vektstandarden som er grunnen til at de har vært i sirkulasjon. Hvert lokalsamfunn hadde egne lokale mynter. Stykkene var kun dekorert på den ene siden med én til fem merker. På engelsk har myntene fått fellesbetegnelsen *punchmarked-coins*, og siden jeg ikke har funnet en god norsk oversettelse, kommer jeg til å bruke samme navnet. Selv om flesteparten av stykkene bar geometriske figurer, hadde noen motiver som kan tydes som bilder av dyr som okser, elefanter og skilpadder, planter eller trær, religiøse symboler, dagligdagse objekter og hinduistiske guder. Standarden var ett motiv for små verdier og to for store. Navnet på myntene, *karshapana* (kasapana på gresk), nevnes gjentatte ganger i gammel indisk litteratur i handelssammenhenger.

¹¹⁹ Williams, Cribb & Errington 1997: 95

¹²⁰ Thordarson, Wiborg & Goplen 2015

Punchmarked-mynter med den spesielle firkantede formen og påtrykte motiver.¹²¹

Arthashastra, en gammel indisk avhandling om økonomi, politikk og militær strategi, nevner blant annet karshapana delt i to, fire og åtte, men funn av myntene har kun vist at de ble delt i 16.¹²² Teksten stemmer altså ikke med virkeligheten, og kan dermed ikke regnes som en sikker kilde. Det er likevel det nærmeste vi kommer historier fra denne tiden. Det er fullt mulig at karshapana ble brukt som vektenhet, slik som i områdene nevnt tidlig i teksten. Lokale myntprodusenter hadde ofte frihet til å justere sølvmengden og vektstandarden i forhold til markedet. *Arthashastra* sier også at penger var et instrument som sikret statens inntekt for å kunne etablere en stabil myndighet, og at penger var ment for handel og inntekter til kongen. Andre verk har vist at det ikke var slik punchmarked-myntene ble brukt i praksis. Vinaya, tekster om regulering av monastisk liv, fordømmer all kontakt mellom mennesker og verdier over $\frac{1}{4}$ karshapana. Jataka, fortellinger om Buddhas tidligere liv, inneholder flere tekster om religiøse eller sosiale betalinger, og foreslår at handel med penger ikke ble vanlig før rundt det andre århundret før Kristus. Byttehandler var tilstrekkelig i utviklingen av et kompleks pengesystem. Da Vardhamana oppnådde Nirvana på 500-tallet f.Kr. utviklet den indiske religionen jainismen seg.¹²³ Tilhengere av denne religion hadde ansvaret for bankene, og styrte lån og veksling. Allerede i denne perioden ble en form for sedler introdusert. Hundi var et dokument skrevet i en stil kun bankmenn kjente til, og fungerte som en forespørsel om uttak i en by fra en annen by, liknende veksel.

Gresk innflytelse

Etter Alexander den Stores innmarsj i India, ca. mellom 327 og 325 f.Kr., økte den vestlige innflytelsen.¹²⁴ Fra rundt 250 f.Kr. til tidlig etter år 0 var det gresk herredømme i nordvestlige India, noe som i starten ga stor innflytelse på de indiske myntene. Inderne kopierte gresk teknologi og design, men etter hvert som grekerne tok seg til områder sør for Hindu Kush, sørøst i Afghanistan og nordlige Pakistan fra ca. år 190 f.Kr., måtte de tilpasse myntene til ikke-greske områder. Indisk skrift ble innført på de greske drakmene, og i noen tilfeller ble det til og med preget firkantede stykker slik som punchmarked-myntene. Forskjellen på design på de to valutaene var at de indiske myntene bar skrift i rette linjer som fylte hele overflaten, mens de greske tekstene lå i en bord rundt et motiv. Nå ble designene brukt om hverandre, og de indiske myntene utviklet navnene *dramma* og *damme* etter det greske navnet. Inderne hadde lite behov for å markere seg på myntene. I stedet for at verdiene ble garantert av et statsoverhode, ble de satt opp mot en generelt akseptert mynt. Det var ingen spor etter hvem som hadde produsert mynten. Denne holdningen er trolig grunnen til at det mektige Palariket i Bihar og Bengal ikke produserte egne mynter selv om de var forbrukere.

¹²¹ Williams, Cribb & Errington 1997: 112 - 113

¹²² Violatti 2014

¹²³ Kværne 2012a

¹²⁴ Steen & Amundsen 2016

Selv om den greske makten i nordvest ble svekket over tid, overlevde de greskinspirerte myntene gjennom flere regimer: partere (1. århundret f.Kr.), skytere (1. århundret f.Kr. – 1. århundret e.Kr.), kushere (1. århundret e.Kr. – 3. århundret e.Kr.), hunere (4. århundret – 5. århundret) og tyrkere (6. århundret – 9. århundret). Alle hadde egen innflytelse på områdene. Særlig under kusherne og hunerne ble den vestlige innflytelsen styrket, i tillegg til den islamske innflytelsen fra Sasaniderriket. Kusherne tok i bruk den iranske tradisjonen med en stående konge på myntens forside, og den indiske skriften ble plassert i en bord rundt motivet slik som den greske innskriften. Bruken av gull i myntene kom fra Romerriket, og det samme gjorde motivet av en sittende konge på myntens bakside. I enkelte områder i Sør- og Vest-India, samt Sri Lanka, erstattet de romerske myntene de lokale. Disse kom i store strømmer via egyptiske og syriske handelsmenn. Under Guptariket (300 – 400 e.Kr.) ble gulldinarer innført som standard myntenhet.¹²⁵ Gresk-romerske holdninger til penger ble adoptert, og myntene bar den klassisk-indiske verdenslederen Chakravartins portrett.¹²⁶ Religion hadde stor betydning, og en av hovedgrunnene til at gullmynter var så viktige under dette regimet var kongenes ritualer i forbindelse med deres rolle som Chakravartin. Myntene var ikke hovedsakelig ment til dagligbruk, til og med kobbermynter i lavere verdi var sjeldnere enn gull. Ofte var det religiøs eller sosial bruk knyttet til myntene, ikke kommersiell eller politisk. Prester ble betalt store gullmengder for å utføre kongenes ritualer, ofte var betalingene i *niskha* (en form for ornament eller smykke) sammen med kveg, eller kun kveg. Betalingene går fortsatt under navnet *dakshina*. Et typisk ritual var å ofre en hest. Hesten ble sluppet fri i ett år, og alle områder den passerte var kongens territorium. Ved slutten av året ble hesten bundet og ofret. Dette er en morsom måte å definere landegrensener, og veldig spesielt fordi det krever at hesten konstant blir holdt øye med.

Forside og bakside av dinar fra Guptariket med sittende og stående konge på hver sin side.¹²⁷

Påvirkninger fra naboland

Allerede på 700-tallet begynte islam å utvikle seg i India via handelsmenn, men det var på 1000-tallet under tyrkerne religionen blomstret.¹²⁸ Innføring av islam brakte gull og sølv til områdene, samt kobbermynter i lavere verdi, men det indiske systemet var allerede så godt planlagt hos befolkningen at kauriskjell, som hadde blitt brukt fra tidlig av, var å foretrekke ovenfor disse. Muhammad av Ghor, leder av det afghanske Ghuridiedynastiet (1173 – 1206), innførte islamske mynter med kalifenes navn på arabisk, som senere ble erstattet med persisk skrift innført av mogulene på 1500-tallet.¹²⁹ Muslimene hadde en helt motsatt holdning til penger enn det inderne hadde, og mente at rett til mynting var et symbol på politisk makt. Derfor var det kun myndighetene som var autorisert til å drive prosessen. I Sør-India og på Sri Lanka holdt enda de lokale myntverkene på, og det var kun her tradisjonelle, indiske mynter var å finne. Disse ble senere erstattet av europeiske mynter som følge av kolonisering, men også disse sto svakt blant inderne. Europeerne måtte dermed tilpasse seg de lokale systemene. Sent på 1500-tallet begynte portugiserne å prege mynter i India, og var dermed først ute blant

¹²⁵ Gupta 1993

¹²⁶ Kværne 2011

¹²⁷ Williams, Cribb & Errington 1997: 118

¹²⁸ Kværne 2012b

¹²⁹ Muhammad of Ghor 2017

europæerne. De videreførte det mogulske systemet med *rupi* i sølv og *paise* i kobber. Selve ordet rupi har en betydning relatert med sølv og enheten ble delt i 100 paise. De portugisiske myntene var ment for å kun sirkulere innenfor begrensede områder, men selv her hadde de hadde liten innflytelse på det indiske pengesystemet. På 1600-tallet kom britene på banen med europeiske design; kroner og det ostindiske kompaniets emblem ble trykt på indiske valører. Også de britiske myntene hadde begrenset virkning, og det ble raskt forstått at de måtte endres til mogulsk stil etter hvert som England fikk mer og mer makt i India. Stilen med den karakteristiske rektangulære formen blant lokale mynter fortsatte frem til James Prinseps reform i 1835. Den britiske Prinsep-familien hadde stor betydning for det indiske pengesystemet, noe jeg kommer tilbake om litt. Koloniherrerne hadde samme holdning som muslimene angående mynting og makt, og 200 år senere ble mynter preget i daværende monarks navn, blant annet kong William IV i 1835 og dronning Victoria i 1840.

Britisk rupi med portrett av William IV.¹³⁰

Penger og staten

Jeg har til nå sett ulike syn på forholdet mellom penger og staten. Både muslimene og de kristne europeerne mente at autoritet til å mynte var et symbol på politisk makt, mens inderne mente det motsatte. Det hadde ingen betydning hvem som produserte myntene, det var ingen statsoverhode som garanterte verdien, men heller en annen generelt akseptert valuta. Den indiske holdningen er langt unna den vi har i dag, der vi uttrykker nasjonalitet og tilhørighet gjennom pengeenheter. Se for eksempel den nye norske seddelserien. Norges Bank forklarer valget av det nye havtemaet for serien med at havet har en stor betydning for landet vårt. Hver valør har et undertema, blant annet beskriver Gokstadskipet på 100-lappen havet som bringer oss ut i verden og torsken 200-lappen symboliserer havet som gir oss mat.¹³¹ Et vikingskip og en torsk er to typisk norske ting, og sedlene roper ut at de tilhører Norge.

Den nye norske seddelserien med maritimt tema.¹³²

Før Prinseps reform ble innført på 1800-tallet var situasjonen som følger: for det første var det britiske myndigheter som var ansvarlige for produksjon av penger til sirkulasjon i India. For det andre førte oppløsning av Mogulriket til at det ble dannet flere små, ulike stater i landet, slik at det ble vanskelig å ha én felles valuta. Likevel måtte myntene bære den mogulske keiseren Shah Alam IIs navn for å bli akseptert i de fleste områdene. For det tredje havnet både system og bruk av penger under lokale vekslers kontroll, mennesker som spesialiserte seg i kjøp og salg av mynter. Det ble estimert rundt 30 000 – 40 000 vekslere i Bengal i 1780. Ved store betalinger måtte vekslerne studere hver og en mynt nøye for å identifisere den: hvor den kom fra, når den var preget og hvor mye den var verdt. James Prinsep ville lage et mer effektivt system, og

¹³⁰ Williams, Cribb & Errington 1997: 108

¹³¹ Norges Bank 2016

¹³² Forsider 2016

overføre kontrollen fra de lokale vekslerne til Det britiske ostindiske kompani, bedre kjent som the East India Company.

Den innflytelsesrike Prinsep-familien

Så, hvem var Prinsep, og hva skjedde i 1835? De indiske rupiene som vi kjenner til i dag, brukt i blant annet Pakistan, Indonesia og Mauritius, stammer fra en reform i regi av det britiske handelsselskapet East India Company i 1835. Helt siden 1500-tallet hadde det eksistert over 300 forskjellige typer rupi i India, men da reformen kom ble de standardisert. Den britiske familien Prinsep var anerkjente administratorer med stor betydning for rupiens historie. Far i huset, John Prinsep, introduserte moderne myntmaskiner i India og i 1780 fikk han tillatelse til å åpne sitt eget myntverk nær Kolkata (tidligere under navnet Calcutta).¹³³ Prinsep produserte kobbermynter, men prøvde også å innføre sølvmynter, noe han mislyktes med. 55 år senere slo hans sønn, James, gjennom med vestlige penger i områdene rundt farens fabrikk, som endret hele det indiske monetære systemet. Dette er den omtalte reformen fra 1835. Hvordan de vestlige myntene så ut kommer jeg tilbake til når jeg skal ta for meg Europa etter middelalderen. James hadde som sagt et mål om å gi kontrollen over pengene til East India Company. Henry Prinsep, også sønn av John, var med på å holde bankvirksomheten uavhengig da det dukket opp forslag om å sette opp *General Bank of India* i London i 1836. James, Henry og tre andre brødre hjalp til med å drive *Bank of Bengal*, som i 1921 endret navn til *the Imperial Bank of India*, og i 1955 *the State Bank of India*. Prinsep-familien gjorde mye for det indiske pengesystemet slik vi kjenner det i dag. James Prinsep var ikke bare interessert i bankvirksomhet. Han hadde også stor interesse for Indias historie, som var ukjent da han ankom landet i 1819. Nysgjerrigheten førte til revolusjonerende studier om den indiske historien og ga et bilde av hvordan myntenes historie var. Det er nettopp den historien dette deltemaet handler om.

Etter 1835 sto rupien sterkt. Allerede på 1700-tallet ble det produsert rupi i Myanmar, Afghanistan og Indonesia. Kongene i Myanmar begynte produksjon av rupiliknende mynter i 1796, som spredte seg videre til Thailand, Kambodsja og Sør-Vietnam. Kopier av indiske mynter nådde Nepal på 1500-tallet, og sent 1800-tallet/tidlig 1900-tallet ble den nye rupien også populært i Tibet. I Vest-Kina måtte rupiimitasjoner til for å kunne brukes i handel på den tibetanske grensen. Britiske kolonier i India brakte rupi videre til sine kolonier i Afrika: deler av Somalia og Britisk Øst-Afrika bestående av hovedsakelig Kenya, Uganda, Zanzibar, Mauritius og Seychellene.¹³⁴ Til og med italienske deler av Somalia og Tysk Øst-Afrika (Tanzania) måtte produsere egne rupi, mens portugisiske Mosambik gjenstemplet egne merker på de britiske rupiene for lokal bruk.¹³⁵ I dag brukes rupi som mynter og sedler i blant annet Pakistan, Indonesia og Mauritius, mens andre har gitt rupi egne navn: *afghani* i Afghanistan, *taka* i Bangladesh og *rufiyaa* på Maldivene.

Kina og Øst-Asia

Allerede i det fjerde århundret før vår tidsregning fantes det små bronsesirkler med firkantede hull i midten i Kina, men før den tid var det bytting av varer ved handel som gjaldt. Guanzi, et kinesisk politisk-filosofisk verk fra mellom år 1000 og år 500 f.Kr.,

---

¹³³ Goldenberg 1999

¹³⁴ Britisk Øst-Afrika 1993

¹³⁵ Globalis 2013

forteller at konger satte verdier på varer som kom fra lange distanser, og dermed var vanskelige å få tak i. Transaksjonene foregikk ved å bytte varer som tekstil, dyr og korn, og spesielt kauriskjell var et symbol på velstand. Fra rundt det syvende til sjette århundret f.Kr, omtrent samtidig som Mesopotamia, Egypt og Hellas utviklet sine mynter, begynte kineserne å bruke små versjoner av spader og kniver i tynn bronse gravert med klansnavn, stedsnavn eller vekt. Dette var den første formen for metallpenger.

Spade og kniv som ble brukt som penger.¹³⁶

Under Qin-dynastiet, 221 – 206 f.Kr., ble *ban liang* på ca. 14 gram innført som felles valuta for hele imperiet, en rund mynt med firkantet hull i midten slik som beskrevet innledningsvis.¹³⁷ Hvem som stanset myntene var ikke så farlig så lenge verdien var korrekt. Dette åpnet for at private aktører, ikke myndighetene, tok ansvaret. Formen på disse myntene hadde en symbolsk betydning. Kineserne trodde på den tiden at jorda var firkantet og himmelen rund, og at himmelen kommuniserte med jorda via keiseren som stanset myntene. Mynten var dermed en komplett link mellom himmel og jord.

Wuzhu.¹⁴³

Det etterfølgende Han-dynastiet trykte skriften "wu zhu" på myntene fra det forrige dynastiet. Ordene betød "five grain", altså fem *gran* på norsk. I følge Store norske leksikon tilsvarte ett gran i mynter 3,6 mg, som vil si at wuzhu-mynten veide rundt 18 mg.¹³⁸ Det høres usannsynlig lite ut å ha en så lett mynt, så jeg har prøvd å grave litt mer for å finne svar. Det var vanskelig å finne pålitelige kilder, men en nettside kalt "chinesecoins.lyd.dk" oppgir at zhu var en vektenhet.¹³⁹ Wikipedia sier det samme, og oppgir at 12 zhu tilsvarte rundt 8 metriske gram. En wuzhu-mynt, altså en mynt på fem zhu, må ha veid rundt 3,3 gram, i den grad vi kan stole på disse kildene.¹⁴⁰ Uansett virker det mer sannsynlig at myntene veide 3,3 gram enn 18 milligram. Det var også under dette styret teorien om yin og yang, jordiske og himmelske krefter som sammen utgjør verdenen, og teorien om wu xing, de fem elementene (tre, ild, jord, metall og vann) oppsto.¹⁴¹ ¹⁴² Wuzhu ble en representant for teoriene, der myntens to sider representerte henholdsvis yin og yang, og hullet i midten dannet de fire himmelretningene samt sentrum i hullet, til sammen et symbol for hvert av de fem elementene.

Wuzhu varte frem til år 621 e.Kr. da keiser Gaozu av Tang erstattet mynten med *kaiyuan tongbao*. Designet var likt, men i stedet for vekt var det fire tegn påtrykt som indikerte tidsperiode for preging og anerkjennelse som penger. Myntene bar også identifiserende merker for hvor de kom fra. En gammel legende sier at et av de første merkene var et avtrykk av keiser Xuanzangs konkubine Yang Guifeis fingernegl. Tang-dynastiet i tidsperioden 618 – 907 er kjent som Kinas gullalder.¹⁴⁴ Deres kultur og mynt spredte seg til Japan i 708, Vietnam i 970 og Korea i 996. Helt frem til europeisk ekspansjon på

Kaiyuan tongbao.¹⁴³

¹³⁶ Williams, Cribb & Errington 1997: 136

¹³⁷ Qin-dynastiet 1994

¹³⁸ Gran 1993

¹³⁹ Chinese coins (u.å.)

¹⁴⁰ Ancient Chinese coinage 2017

¹⁴¹ Yin 1992

¹⁴² Akademi for fem element akupunktur (u.å.)

¹⁴³ Williams, Cribb & Errington 1997: 137

¹⁴⁴ Henne 2014

1800-tallet var kaiyuan modell for de asiatiske myntene. De siste med mynter i kinesisk stil var imperialistiske Xuanton mellom 1908 og 1912, republikanske Minguo i 1912 og Fujian-provinsen i 1912, alle tre i Kina. Dessuten var bunkyu eiho i Japan (1863 – 1867), sang p'yong t'ongbo i Korea (1633 – 1888) og bao dai thong bao i Vietnam (1932 – 1945) de siste kaiyung-myntene utenfor kinesisk landegrense.

Bysantinske solidi og sasanidiske drakme, som vi husker var lagd av gull og sølv, har blitt funnet i graver i denne verdensdelen, men kineserne valgte å lage sine mynter i bronse. Fra tidlig av var bronse et svært edelt metall, og ble brukt til å lage detaljerte, rituelle objekter for tilbedelse av forfedrene. Dermed var metallet assosiert med det kulturelle, og det var både religiøs og sosial prestisje knyttet til det. På grunn av verdi på bronse i forhold til gull og sølv var det også mer lønnsomt å masseprodusere mynter i det billigere metallet. Dette fikk japanerne erfare da deres første mynter opprinnelig var lagd av sølv. I 708 ble oppdagelse av kobber en viktig faktor i historien. Det var nå mulig å produsere mynter i kobber, som sammen med bronse var bedre egnet til betaling og i sirkulasjon. Kinesiske gull- og sølvmynter ble hovedsakelig brukt som pynt hos statsmaktene. Masseproduksjon var nødvendig for å tilfredsstille etterspørselen i det store imperiet. Produksjon var også en av grunnene til at mynten var formet slik den var. Store mengder mynter ble lagd samtidig. De skarpe kantene måtte slipes, og det firkantede hullet i midten holdt myntene på plass mens dette ble gjort. Ved bruk kunne man samle flere mynter, gjerne i 100 eller 1000, på stenger.

En viktig oppfinnelse

Da Song-dynastiet (960 – 1279) åpnet opp for frie markeder økte behovet for penger i omløp. Oppdeling av landet i regioner med ulik valuta gjorde handelen vanskelig, og det var upraktisk å bære på store mengder mynter. Dessuten begynte metallforsyningene å gå tomme. I starten av dynastiet ble det utstedt rundt 800 millioner mynter i året, mens det i 1085 hadde økt til seks milliarder.¹⁴⁵ Problemene ble løst med en revolusjonerende oppfinnelse: papirpenger. Prisene på markedet ble satt i papirpenger mens bronsemyntene ble handelsvarer. Kjøpmenn fikk papirer som bevis på betaling av tollavgifter, som skulle løses inn i hovedstaden, og papirene i seg selv ble sett på som betalingsmidler. Alle papirpengene var private innbetalingspapirer, kreditt eller vekslingspapirer med en oppgitt tidsfrist. De første sedlene slik vi kjenner dem i dag, vekslingspapir uten tidsbegrensing, var vekselssertifikater utgitt under Jin-dynastiet i 1189.

Vi har tidligere sett hvordan innføring av sedler var mislykket i Iran, nå skal vi se hvordan det gikk i Asia. Kina hadde som mål å drive alle mynter ut av Japan, Korea, Vietnam og sørøstlige områder for å fylle sine egne metallagre. I 1074 ble det forbudt å eksportere kinesiske mynter med døden som straff. Samtidig som forbudet mot metallmynter i Il-khanatet i Persia på slutten av 1200-tallet, ble det satt inn forbud mot metallmynter i Kina under Yuan-dynastiet. Begge områdene var mongolskstyrte, og det samme var Korea, som ble tvunget til å bruke papirpenger. Deres etterlikninger av sedler fra det kinesiske Ming-dynastiet fra midten av 1300-tallet drev myntene ut av sirkulasjon, og i 1401 måtte de gå tilbake til å byttehandel av varer, der hovedsakelig tekstil ble brukt som penger. I Japan hadde det siden 900-tallet blitt brukt kinesisk valuta som følge av at japanerne

Koreansk haedong t'ongbo.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Historie 2015

¹⁴⁶ Williams, Cribb & Errington 1997: 137

mistet tillit til sine egne mynter. På grunn av omfattende import, ofte i regi av pirater, var det vanskelig for myndighetene å kontrollere pengene i omløp. Som et tiltak, prøvde myndighetene å fastsette priser etter kinesisk valuta, men måtte i 1193 sette inn forbud mot all bruk av de utenlandske myntene. Myndighetene hadde da mistet all kontroll over mengde og typer mynter i sirkulasjon. Japans store import av kinesiske mynter fikk selvfølgelig konsekvenser i Kina. Grunnleggende makroøkonomi sier at økt eksport øker samlet etterspørsel, som igjen øker prisene, og nettopp dette var tilfellet i Kina. Kobbermyntene uttrykte så lave verdier at de ikke lenger var nødvendige, og dermed ble de smeltet og omformet til utstyr og instrumenter. Reduksjon av mynt førte til reduksjon av papirenes kjøpekraft. Nettopp denne siste setningen forklarer også situasjonen i Korea i 1401, der utfallet var mer ekstremt enn i Kina.

Vestlig innflytelse

1800-tallet var en urolig tid, og som følger av opiumskrigen og den kinesisk-japanske krigen ble Kina tvunget til å se på europeisk økonomi. Etter opiumskrigen, som varte fra 1840 til 1842, ble det opprettet utenlandske banker i storbyene. Blant annet ble Hongkong & Shanghai Banking Corporation og Imperial Bank of Russia etablert. Førstnevnte behandlet dollar i mynt og seddel, mens sistnevnte tok for seg utenlandsk valuta. Zheng Guanying tok initiativ til å reformere det kinesiske banksystemet i vestlig stil, og oppfordret myndighetene i 1892 å opprette egne banker, da de utenlandske ble sett på som urettferdige. Likevel ble utenlandske sølvmynter mer og mer ettertraktet, og myndighetene slet med å holde kontroll over den økonomiske situasjonen. Lokal og privat mynting gjorde det vanskelig å oppnå én felles standardenhet i riket. I Song-dynastiet 600 år tidligere var også dette et problem da noen brukte bronsemynter, andre brukte jernmynter, og noen brukte begge deler. Lokal valuta varierte og var ofte bestemt av områdets politiske styrke. De rike områdene ville kontrollere omløpet av sine mynter utenfor egne landegrensler, spesielt i mindre velstående strøk. Det ble produsert mynter med verdier som 1 og 1000 *wen*, og særlig under Xianfeng (1850 – 1861) var disse lette å forfalske. Det var nok kobber i ett tusen mynter med verdi 1 *wen* til å lage 30 nye mynter med verdi 1000 *wen*. Dermed kunne svindlere tjene store summer. Siden 1860-tallet oppfordret myndighetene i den britiske kolonien Hong Kong Kina til å ta i bruk dollar, og rundt 1880 kom det strømmer med små sølvmynter, 10- og 5-*cent*, innover Sør-Kina fra kolonien. Til slutt så kinesiske myndigheter behovet for egne penger og etablerte Zhongguo tongshang yinhang, the Imperial Bank of China, i 1897. I 1889 ble det åpnet et myntfabrikk i Guangzhou (også kjent under navnet Canton/Kanton) der 5-, 10- og 20-*cent* i kobber og *yuan* i sølv ble stanset. Det var likevel mange produsenter, varierende fra region til region: lokale mennesker i provinsene, tradisjonelle kredittinstitusjoner og store, statlige institusjoner.

Gjennom historien varierte prisene på ulike varer kraftig fordi de var avhengige av tilgang på varene. For eksempel var det stor prisforskjell på en hest i de ulike tidsperioder, målt i felles enhet. Merk at årstallene ikke indikerer nøyaktig når dynastiene eksisterte, men hva prisen var i oppgitte tidsperioder.

Han-dynastiet	206 f.Kr. – 222 e.Kr.	4 500 <i>wen</i> eller tre kuhoder
Tang-dynastiet	rundt år 639	25 000 <i>wen</i> eller to kuhoder
Song-dynastiet	960 – 1127	20 000 <i>wen</i>
Yuan-dynastiet	1206 - 1367	90 000 <i>wen</i>
Ming-dynastiet	rundt år 1362	10 000 <i>wen</i> eller ett kuhode

Transaksjoner kunne foregå med penger, korn eller tekstil. Spesielt silke var en verdifull vare. For eksempel ble prisen på ris satt opp mot antall silkeruller. Varer med verdi på over 1000 wen ble betalt med penger. Skatter ble betalt på samme måte. I Japan ble skatten betalt i ris frem til 1868, mens de i Kina brukte sølv. På grunn av økning av utenlandsk sølv i sirkulasjon måtte kineserne ha en egen håndbok for veksling for å gjøre opp riktig. På en annen side ble ikke alle mynter ble brukt i økonomiske sammenhenger. Noen mynter ble brukt i eksorsisme, og andre ble lagt ved i graver for bruk i det neste liv, for eksempel nevnte jeg tidligere at solidi og drakme har blitt funnet i kinesiske graver. Det fantes også typer som ble ansett for å bringe lykke, som for eksempel *zhouyuan tongbao* fra sent 900-tallet under Xiande. Metallet kom fra statuer fra over 300 ulike templer, og myntene ble sett på som hjelp ved blant annet sykdom og barnefødsel. Lykkeamuletter har også blitt brukt ved nyttårsfeiring, bryllup, og andre store begivenheter. I Vietnam deler voksne ut "li xi" til barna i familien, penger som skal bringe lykke ved feiring av nyttårsaften ved bruk av månekalenderen.¹⁴⁷ Jeg, som selv har vietnamesiske foreldre, husker at det var veldig stas å få en ti- eller tjuerkroning i en liten rød papirpose av farmor ved hver nyttårsfeiring.

Kinesisk lykkemynt.¹⁴⁸

Pengedebatt

Den kjente samfunnsøkonomen og filosofen Adam Smith ga på 1700-tallet ut sitt hovedverk *The Wealth of Nations*, som bygget på arbeidsverditeorien: menneskelig arbeid er basis for verdifastsettelse, og i 1901 ble verket oversatt til kinesisk av Yan Fu.¹⁴⁹ Fu var uenig med Smiths teori, og mente at verdien av varer settes av forholdet mellom tilbud og etterspørsel. Debatten om penger i kinesisk historie har vært preget av to temaer. Det første er fordeler og ulemper ved pengebruk, om penger skal erstatte varer som tekstil og korn, og det andre er hvem som skal ha autoritet til å prege mynter: staten eller private aktører. Mange observasjoner oppgjennom årene har vist at penger forandrer menneske og relasjoner, og har potensiale til å ødelegge samfunnet.

Motstandere av pengebruken foretrakk gammel byttehandel. Den moralske bekymringen førte til forbud mot mynter som igjen førte til problemer i silke- og kornhandel. Silken ble vevd så fint at det var umulig å bruke den, og kornene ble lagt i bløt. Logikken bak dette var at kornene var verdt mer jo mer de veide, men bløtt korn var ubrukelig, og dermed en umoralsk ting å gjøre for å tjene penger.

I pengedebatten spilte to filosofiske retninger viktig rolle. På den ene siden sto legalistene som var opptatt av lover og herskerens makt, og mente derfor at staten burde ha ansvar for pengesystemet.¹⁵⁰ På den andre siden sto konfucianere, som fokuserte på å opprettholde et godt forhold mellom menneskene og herskeren basert på gjensidig respekt. Herskeren skulle ikke bruke penger som et maktmiddel, dermed var ikke utstansing av mynter statens oppgave.¹⁵¹

I 1978 ble det innført en rekke tiltak under streng kommunistisk kontroll for å modernisere innenfor jordbruk, industri, vitenskap og forsvar.¹⁵² På samme tidspunkt ble landets økonomi smått åpnet for markedet, noe som førte til at økonomien skjøt fart.

¹⁴⁷ Lieu Xuan Le

¹⁴⁸ Williams, Cribb & Errington 1997: 152

¹⁴⁹ Aastorp 2004

¹⁵⁰ Eifring 2011

¹⁵¹ Low 2013: 405

¹⁵² Næverdal 2014

I mai 2015 lå gjennomsnittsvæksten på 10 % per år, men til tross for dette regnes ikke Kina som et rikt land.¹⁵³ Sammen med Brasil, Russland, India og Sør-Afrika inngår Kina i BRIKS-betegnelsen. BRIKS er de landene utenfor Vesten med raskest voksende økonomi, og alle er nye viktige markeder.¹⁵⁴ Etter reformen i 1978 har industriproduksjon i landet vært svært ettertraktet grunnet billig arbeidskraft, men dette er et meget omdiskutert tema. Debatten om blant annet tekstilindustrien kan pågå i det uendelige så den skal jeg ikke ta for meg i denne oppgaven, men det er verdt å nevne at selv om fabrikkene har skapt arbeidsplasser for millioner av mennesker, er lønningene lave og arbeidsvilkårene dårlige.¹⁵⁵ Pengeenheten yuan fra sent 1800-tall brukes fortsatt i dag som enhet, men det offisielle navnet på valutaen ble i 1948 satt til å være *renminbi*, som for øvrig betyr "folkets penger."¹⁵⁶ Kina er i dag verdens nest største økonomi, og kjører et korridorsystem som tillater valutaen å justeres to prosent opp eller ned etter et daglig kursmål satt av sentralbanken.¹⁵⁷ Det vil si at yuan kan øke eller minke opptil to prosent mot den amerikanske dollaren, som de i lang tid har hatt fast kurs mot.

Kinesisk og amerikansk økonomi er tett sammenknyttet. John Pomfret skriver i *New York Times* at mer enn 300 000 kinesiske studenter studerer på amerikanske universiteter, og at det amerikanske selskapet Apple har høyere salgstall på det kinesiske markedet enn i hjemlandet.¹⁵⁸ Forholdet mellom landene er truet av "America first"-politikken til USAs nåværende og meget omstridte president Donald Trump. Presidenten har beskyldt Kina for å drive valutamanipulasjon, og har truet med handelsmurer og straffetoll på kinesiske varer. Selv om de kinesiske myndighetene har et stramt grep om valutaregimet, og det er vanskelig for oss utenfor å sette seg inn hva som foregår i den såpass lukkede økonomien, har Trumps politikk fått Kina til å virke som forkjempere for fri handel. Konsekvensene vil være handels- og valutakrig som betyr problemer for næringsdrivende fra begge land.¹⁵⁹

Europa etter middelalderen, 1500 - 1700

Tilbake i Europa tok middelalderen slutt etter å ha vart i 1000 år, fra ca. år 500 til 1500-tallet.¹⁶⁰ I 1490-årene ble det funnet sølv i gruvene i Tirol, og i 1512 i Jachymov i Böhmen. Den nye strømmen av sølv ga muligheter for å produsere nye mynter. I Venezia og Milano kom *testoni*, en ny sølvmynt på 9-10 gram som passer inn i det allerede eksisterende systemet og erstattet ducat og florin. Myntene bar realistiske portretter av statsoverhodene, og trenden spredte seg til Sveits, Tyskland, Frankrike og England. I sistnevnte land ble shillingen med kong Henrik VII's portrett den første med dette designet. Kopier av ducat og florin som sirkulerte utenfor Italia ble erstattet av større sølvmynter som indikerte samme verdi som gullmyntene. To eksempler er *guldengroschen* fra Tirol og *joachimsthaler guldengroschen* fra Jachymov. Den nå tsjekkiske byen gikk på den tiden under navnet St.

Shilling av Henrik VII.¹⁶¹

¹⁵³ Gjendem 2015

¹⁵⁴ Stortinget 2014

¹⁵⁵ Krokfjord 2014

¹⁵⁶ Renminbi (u.å.)

¹⁵⁷ Klungtveit 2015

¹⁵⁸ Pomfret 2017

¹⁵⁹ Sandvær 2017

¹⁶⁰ Libæk, Stenersen, Sveen & Aastad 2007: 78

¹⁶¹ Williams, Cribb & Errington 1997: 163

Joachimsthal, derav navnet på mynten. Det lange navnet ble ofte forkortet til taler på tysk, som ga opphav til daler og senere dollar. Daler ble brukt i de skandinaviske landene frem til 1800-tallet.¹⁶² I Norge har riksdaler og spesidaler vært i omløp.

Gjennom 1500-tallet spredte sølvtrenden seg. Et større spekter av valører ble tatt i bruk, både i sølv og i gull. Akkurat som tidligere hentet europeerne gull fra Afrika, blant annet ble det opprettet portugisisk direkteforbindelse mellom Vest-Afrika og Europa. Sølv kom fra europeernes eventyr i Amerika, den nye verden. Både Mexico og Peru ble viktige. Fra Potosi i Peru ble sølv fraktet til Spania via Panama og Karibien mellom sent 1500-tall og tidlig 1600-tall. Den enorme mengden, estimert på rundt 2700 tonn, førte til at østerrikske lokalproduserte groschen falt i pris. Sølvmyntene ble brukt til å betale det mektige fyrstehuset Habsburgs kriger ved å enten gå direkte til hæren eller ved å betale ned lån i bankene i Genova, Antwerpen, Augsburg og Portugal. Spanjolene brukte også mye av sølv til å skaffe seg varer i handel med nederlenderne, som dominerte den europeiske handelen, og over Stillehavet i bytte mot asiatiske varer. I løpet av 1600-tallet begynte gruvene å gå tomme, tilgangen ble redusert og sølv ble forbeholdt bruk i koloniene. Slik som tidligere ble kolonier påvirket av utenlandske valutaer. For eksempel ble Irland påvirket av engelske, skotske og spanske mynter, venetianske mynter la igjen spor langs Kroatias kyst og opp mot Balkan, tyske daler ble brukt sammen med lokale *dengi* i Russland, mens Polen brukte skår fra Sverige og Sachsen. Til tross for ulik valuta i Europa, hadde alle lik vektstandard og kvalitet.

Store sølvstrømmer og prisrevolusjon

Befolkningsøkning, stadig voksende byer, og effektivisering av jordbruk og matproduksjon førte til inflasjon og prisvekst i Europa. Perioden blir kalt prisrevolusjonen og varte fra 1540 til 1640.¹⁶³ Den store sølvtilstrømmingen til Spania førte naturligvis til at prisene økte grunnet dyrere produksjon, og etter hvert ble spansk økonomi utkonkurrert av blant annet England og Nederland.¹⁶⁴ På sitt verste var prisene seks ganger så høye som tidligere. Lønningene klarte ikke å holde tritt med den voldsomme prisøkningen. Fra sent 1400-tall til midt 1600-tall hadde lønningene i England blitt halvert, samtidig som at skatter og avgifter ble økt for å få det statlige til å gå rundt. Britenes problem var at myntene ble for lette i forhold til standardvekten, hver enkelt mynt måtte dermed veies ved transaksjoner.

Da det på 1500-tallet ble satt en fast standardvekt, dukket det opp nye problemer. Det ble innført to ulike standardpund: troy for edelt metall og avoirdupois for de fleste andre ting. Et troy pund tilsvarte ca. 373 gram mens et avoirdupoispund veide 454 gram, som vil si at sistnevnte pund var tyngst. På en annen side var en troyounce tyngre enn en avoirdupoisounce med en vekt på 1/12 troy pund mot 1/16 avoirdupoispund. Spesielt gullsmeder benyttet seg av troy-enheten, andre handelsvarer ble veid i avoirdupois. En gallon (britisk gallon, 4,546 liter) vin var ikke det samme som en gallon ale, som igjen ikke var det samme som en gallon korn. I 1601 var det en *exchequer*, en slags finansminister, som satte vektstandardene, i tillegg til at britene brukte "standards of London" som en fast prisliste å følge.¹⁶⁵

Prisrevolusjonen påvirket alle utgifter, også de statlige. Lønn, utstyr og provisjoner bidro til økte krigskostnader, og det hjalp hvert fall ikke at antall kriger også økte. Det tysk-spanske Habsburgerdynastiet, tidligere nevnt kort, var et av Europas

---

¹⁶² Skaare 2015

¹⁶³ Jespersen (u.å.)

¹⁶⁴ Rønning 2011

¹⁶⁵ Biggs 2017: 31-32

mektigste dynastier gjennom Spanias gullalder (1500 – 1600-tallet), og deres områder var spesielt interessante. Flere kriger om områdene ble ført, og kostnadene måtte selvfølgelig dekkes. Skatter og avgifter ble mer vanlig, men dette førte lett til protester fra folket. Den tyske bondekrigen, 1524 – 1525, var en bondeoppstand mot at adelen la tyngre og tyngre skatter.

Selv om mange land fikk egne, nye, store mynter i både gull og sølv sent på 1500-tallet, var det mange som beholdt ducatkopier til internasjonal handel, deriblant nederlendere, svensker, dansker, polakker og ungarer. Antall mynter mellom største og minste verdi økte fra 6-8 til 10-12. Dette gjorde markedsprisene mer fleksible, som igjen økte antall transaksjoner i hverdagen. At mynter med lave verdier ble mer utbredt indikerer en hyppigere bruk av disse i transaksjoner. Kobbermyntene ble gjeninnført i Portugal, Venezia og Napoli sent på 1400-tallet, og spredte seg til resten av Italia, Frankrike, Spania, Nederlandene, Skottland og England tidlig på 1600-tallet. Overproduksjon og et stort antall forfalskninger gjorde det vanskelig å holde kontroll på pengesystemet. Kopier av både ducat og daler var vanlig gjennom hele Europa, og herskere var stadig fristet til å overvurdere og overprodusere penger for å få profitt. Tidlig under 30-årskrigen i Tyskland reduserte prinsene myntenenes verdi for å tjene penger når det ble byttet inn gamle mot nye mynter, akkurat som de romerske keiserne kunne finne på å gjøre for å sikre egen inntekt. For å kjempe mot problemene ble det innført tiltak som forbud mot sirkulasjon av myntene, å inndra deres status som godkjente betalingsmidler, og å redusere myntenenes verdi, men det viste seg raskt at det var for nødvendig å bruke mynter til å kunne droppe det helt. Til tross for problemene var dette første gang siden Romerriket at lavverdimynter spilte en rolle i samfunnet. Lønninger fortsatte å øke, og økt befolkning og urbanisering sikret inntekter til større områder. Etter hvert som industriell aktivitet i Vest-Europa nærmet seg masseforbrukermarkedet, ble fysiske penger viktigere og viktigere. Falun i Sverige ble en viktig kilde for europeisk kobber. Etterspørselen etter kobber var gunstig for Sveriges økonomi og politiske rolle. I vårt naboland det ble brukt plater i kobber med påtrykte tall mellom en og ti som indikerte metallstykkets verdi i daler. Dette systemet var tungvint og dyrt å produsere, og ble på 1600-tallet erstattet med papirpenger. Historien om Europas første produksjon i Sverige i regi av Johan Palmstruch er en spennende historie som vi straks skal se nærmere på.

Svenske daler på en plate.¹⁶⁶

Aksjemarked ble populært i Amsterdam tidlig på 1600-tallet. Det foregikk bytter og handler av statlige aksjer og andeler i Det nederlandske ostindiske kompani, og på midten av 1600-tallet hadde det lille landet like mye kapital som hele Europa til sammen. Nederland var Europas rikeste land frem til slutten av samme århundre da konkurranse fra London oppsto. Gjennom handel og kolonisering, blant annet gjennom Det nederlandske ostindiske kompani, spredte det europeiske pengesystemet seg til resten av verden. Jeg har tidligere skrevet smått om kolonisering i Asia og Afrika, og skal ikke gå spesielt nærmere inn på det, annet enn at nederlandske *leeuwendaaler* ble en internasjonal handelsmynt i Asia, og *rijksdaaler* ble brukt i Baltikum. Eksport av edelt metall var viktig for den nederlandske

Den nederlandske handelsmynten leeuwendaaler.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Williams, Cribb & Errington 1997: 172

¹⁶⁷ Williams, Cribb & Errington 1997: 175

handelen og deres rykte som mest velstående i Europa.

På 1700-tallet tok østerrikske Maria Theresa-daler, etter hertuginne Maria Theresa, over som internasjonal handelsmynt, og ble brukt i arabiske områder og i Etiopia. I Asia stasjonerte portugisere, franskmenn og engelskmenn seg for å sikre handelsruter, og Amerika ble viktig for transatlantisk handel. Spanjolene satte opp myntfabrikker nær gruvene i Mellom- og Sør-Amerika, og det utvinnende metallet ble også brukt i Nord-Amerika i engelske og franske kolonier grunnet områdets mangler på forsyninger. De spanske myntene ble tydelig markert, endret på, trykt eller delt, fordi myndighetene var motvillige til å sende metall ut av sine territorier. Det var viktig å se hvilket sølv som opprinnelig var spansk.

På midten av 1600-tallet roet sølvproduksjonen seg, og gull fikk igjen en større rolle i pengesystemet. Spesielt ble gull fra portugisiskstyrte Brasil brukt sammen med sølv funnet i Mexico. Det har blitt regnet ut at det var mer meksikansk sølv i omløp på 1700-tallet enn det var sølv fra Potosi på 1500-tallet, som vi husker var 2700 tonn. Hvilket metall som ble brukt i de forskjellige europeiske landene ble bestemt av lokale omstendigheter. England hadde historiske og maritime forbindelser med Portugal, som ga dem tilgang på gull, mens Frankrike fikk sølvforsyninger gjennom et samarbeid med Spania. Alt i alt var det et større volum av metall tilgjengelig på 1700-tallet enn det var 200 år tidligere. Rundt hundre år senere ble papirpenger innført, men disse ble hovedsakelig brukt til sparing. Til dagligdagsbruk ble det fortsatt brukt metallmynter. Jeg skal nå ta en titt på sedlenes fremvekst i Europa.

Den engelske samfunnsøkonomen Nicholas Barbon observerte i 1690 at kjøpmenn i London tok med seg penger til gullsmeder, og utviklet et kredittsystem av dokumentene de fikk der. Papirene fungerte som betalingsmidler slik som dokumenter utstedt fra banken gjorde. Hvordan sedlene ble utviklet i Kina 1000 år tidligere har jeg allerede forklart, og vi har sett på det mislykkede forsøket på å innføre papirpenger i Iran. Bruk av veksler og skrevne dokumenter som betaling ble faktisk foreslått i Italia sent på 1200-tallet, men ble ikke ordentlig etablert før 1600-tallet da sedler og sentralbank fikk fotfeste i Europa. Papirpenger skapte debatt i samfunnet. Helt siden dronning Elizabeth I's regjeringstid (1558 – 1603) var en rekke finansielle tjenester tilgjengelig. Kjøpmenn og lovlige, geistlige mellommenn tok i mot innskudd og skrev ut kvitteringer, gjeldsbrev og kontrakter. Mot slutten av 1600-tallet tilbød de mange flere banktjenester, blant annet lån, rentebærende innskudd og valutaveksling fordi markedet etterspurte tjenestene. En anonym publikasjon, som nevnes i *Money – A history*, retter kritikk mot gullsmedene og utstedelse av dokumenter. Hvorfor kunne de stoles mer på enn vanlige menn? Kritikerne håpet folk ville komme til fornuft og være mer kritiske til bankvirksomheten.

Johan Palmstruch og John Law – ambisjoner om et nytt pengesystem

Sverige regnes som den første nasjonen med fritt sirkulerende papirpenger. I 1656 ga kong Karl X Gustav kjøpmannen Johan Palmstruch rettigheter til å grunnlegge en veksels- og lånebank for å modernisere den svenske økonomien. *Stockholms Banco* ble opprettet, og svenskene fikk sin første sentralbank. Hovedsakelig var banken privat men med sterk statlig kontroll. Palmstruch lanserte rentefrie gjeldsbrev i bestemte beløp, altså sedler. Banken ble fort populær og mange satte inn penger, men da Karl X Gustav døde i 1660 falt myntenenes verdi. Folk strømmet til banken for å hente ut det de hadde

satt inn i frykt for å tape penger, men Palmstruch hadde allerede lånt dem ut. For å gjøre opp trykket han sedler i store mengder, det ble sendt ut større verdier enn det ble tatt inn. Systemet falt sammen, Stockholms Banco ble avviklet i 1664, og Palmstruch ble dømt til døden.¹⁶⁸

Rundt 50 år senere skjedde en liknende situasjon i Frankrike. John Law var et skotsk geni og gambler på rømmen etter å ha blitt dømt til døden i England for bruk av sannsynlighetsregning i spill. Hvor enn han var fikk han en rekke uvenner, men i Frankrike fikk han en spesiell venn: Phillipe Charles d'Orleans, nevø av den franske kong Ludvig XIV, solkongen. Han er fortsatt Europas lengst regjerende konge med 72 år på tronen (1643 – 1715), og det var under hans tid at det fantastiske slottet Versailles ble bygd.¹⁶⁹ Jeg har selv vært i slottet, og det er virkelig et verk for seg selv. Det er ingenting som tyder på at Frankrike var i en økonomisk krise og hadde enorm offentlig gjeld, men det var altså tilfellet. Da Ludvig XIV døde i 1715 var det fem år gamle Ludvig XV som skulle ta over, men Phillipe tok til seg makten som regent. Han var som nevnt venn med John Law, og sammen ville de transformere det franske pengesystemet. Law hadde tidligere prøvd å slå igjennom i Skottland og Sachsen uten hell, men i Frankrike fikk han kongelig støtte. *Banque Générale* ble opprettet i 1716 der Law utstedte papirpenger, som ble svært ettertraktet som følge av at myndighetene stadig måtte svekke de franske myntenenes verdi. Laws sedler ble spredt rundt i hele landet, og *Banque Royale* ble etablert som erstatte for *Banque Générale*. I 1717 ble *Compagnie du Mississippi* opprettet for å kontrollere handel og økonomi i de franske koloniene i Amerika, og Law fikk en slags finansministerpost (*contrôleur général des finances*) tre år senere. Etter en massiv opptur begynte det å gå nedover. Law stolte for mye på aksjespekulasjoner og undervurderte politiske fienders makt. Sedler ble trykket i hytt og pine. Dessuten mistet han regentens støtte, og *Banque Royale* og *Compagnie du Mississippi* kollapset. Nok en gang måtte John Law flykte, og han døde som en fattig mann i Venezia.¹⁷⁰ Frankrikes økonomi brukte mange år på å komme seg etter dette. Ludvig XV krevde inn nye skatter for å dekke gjelden, noe som skapte misnøye blant bøndene. Det var et enormt skille mellom rike og fattige. De geistlige og adelen var privilegerte mens resten av landet slet med fattigdom, og under Ludvig XVI brøt den franske revolusjonen ut.

Både Palmstruch og Law prøvde å promotere økonomisk aktivitet med sedler, og begge fikk støtte av landenes daværende konger. Grunnidéene var gode, men begge ble fristet til å overprodusere. Sedlene ble verdiløse fordi de ikke kunne knyttes opp mot edelt metall, og bankene brøt sammen.

Shilling fra
Massachusetts Bay.¹⁷¹

Amerikansk uavhengighet

I de britiske koloniene i Nord-Amerika var det stor mangel på mynt. Pengesystemet gikk ut på tillit til veksler, og behovet for lokal valuta var stort. Massachusetts Bay var den første kolonien til å utgi papirpenger, som ble brukt til å støtte den militære aktiviteten som foregikk ved britisk utvidelse i Canada. Pengene ble også brukt til å finansiere kommunale bygninger og annen offentlig gjeld. For å

oppfordre til seddelbruk fikk innbyggerne 5 % bonus dersom de betalte sine skattene i sedler. Vekslingsverdier innad og på tvers av kolonigrensene endret seg stadig, og mange steder falt verdien på

¹⁶⁸ Bäckström 1998

¹⁶⁹ Sivertsen 2008

¹⁷⁰ Keyes 2012

¹⁷¹ Williams, Cribb & Errington 1997: 177

grunn av overproduksjon og depresiering.

På 1700-tallet var det stor tiltro til et effektivt pengesystem der papirpenger kunne byttes inn mot gull- eller sølvmynter. Dette varte frem til det ble slutt på gullstandarden på 1800-tallet. Økonomen Adam Smith var tilhenger av sedler, og var blant dem som trodde på at sedlene kunne fungere effektivt dersom de ble knyttet til edelt metal, men seddelutgivelsen ble ikke stimulert på grunn av at det ofte var mangel på mynt eller stabilitet i verdiene. Etterspørselen etter sedler ble så stor at forsamlingene holdt tilbake guvernørers lønninger dersom de nektet å godkjenne sedlene som betalingsmidler. Dette fortsatte også etter den amerikanske revolusjonen, der uavhengighetserklæringen ble skrevet under i 1776 og Amerika ble selvstendig fra europeiske kolonier. Det nye landet fikk navnet *the United States of America*, og deres føderale sedler ble godkjent av Den kontinentale kongressen. Økonomien var preget av krigsgjeld, valutaverdien måtte gjenopprettes og industrien måtte på plass igjen. USAs første forsøk på en sentralbank ble løsningen. *The First Bank of the United States* ble åpnet i 1791, og fungerte som både et finansielt organ for den føderale regjeringen og som kommersiell bank for innbyggerne med innskudds- og lånemuligheter.¹⁷² Selv om det var mange som hadde tro på systemet, var det altså mange som var skeptiske og forhåndsdømte ukjente midler.

Sentralbankenes begynnelse

Nå begynte sedlene for alvor å slå gjennom. I 1694 ble *The Bank of England* etablert, og året senere *The Bank of Scotland*. Sedlene var håndskrevet og signert av bankmenn, og kom i verdiene pund, shilling og *pence*. Engelsk økonomi var preget av krise i valutaen og store krigskostnader grunnet krig med Frankrike. Sentralbankens oppgave var å låne penger til staten, og å ta seg av andre statlige oppdrag. I 1696 satte daværende konge, William III, i gang *great recoinage*, en prosess som gikk ut på å bytte ut de allerede sirkulerende sølvmyntene, som var i dårlig forfatning, med nye, finere sølvmynter. Tiltaket var ikke gunstig for sedlene, det var lite behov for lavere verdier. Gjennomsnittslønnen i England dette året lå på 20 pund, men den laveste seddelen hadde en verdi på 50 pund. Flesteparten av befolkningen levde altså uten seddelbruk.

Vekstfarten i England var noe saktere enn i nabolandet. Skottene slet med at mynttilgangen ikke strakk til, det var få kredittfasiliteter tilgjengelig og mislykkede innhøstinger, og så på opprettelse av sentralbank som noe landet trengte. *The Bank of Scotland* lånte kun til folket, ikke staten. Skottland var et relativt fattig land med mangel på mynter, men gode lese- og skriveferdigheter blant befolkningen gjorde dem villige til å ta i mot sedler fra anerkjente kilder til Royal Bank of Scotland og *The Banking Company in Aberdeen*. *Ayr Bank* var også en skotsk bank, men med et dårligere rykte. Bankens sammenbrudd fungerte som en advarsel til de andre bankene og en bekreftelse på at god ledelse og tilstrekkelig kapital var viktig.

Begge sentralbankene var resultater av nøye planlegging, og individuelle støttespillere/investorer med store ambisjoner. På 1700-tallet ble banker gjennom hele

Fem shillings-seddel utgitt av *the Banking Company* i Aberdeen.¹⁷³

¹⁷² Hill 2015a

¹⁷³ Williams, Cribb & Errington 1997: 187

Storbritannia styrt av kjøpmenn, businessmenn og jordeiere som promoterte lokal handel og industri.

Bankene var flinke til å følge lover og regler, og folket fikk større tillit til sedlene. Det fantes ingen fast rutine eller prosedyre å gå etter, så de måtte lære av tidligere erfaringer, som for eksempel Palmstruch og Law. Til tross for deres tragiske skjebner, var deres banker vellykkede i starten. Antall banker fortsatte å øke i Europa, det samme gjorde etterspørselen etter sedler. I løpet av 1600- og 1700-tallet var det stor spredning av papirpenger i sirkulasjon, og på slutten av 1700-tallet, som forøvrig også er slutten på dette deltemaet, var det 20 land i verden som brukte penger lagd av papir. Disse ble utgitt av både statsbanker, private aktører og europeiske koloniherrer forbeholdt bruk i deres kolonier i Amerika, Afrika og Asia. Økt tilgang på metall, ga økt antall penger i omløp i tillegg til et større spekter av valører. Tidligere har vi sett at penger var knyttet til religion, blant annet at det eksisterte kristne bekymringer om overflødig rikdom. Regler og rammer for bruk og produksjon roet ned på bekymringene, og teorier om penger og pengenes rolle i samfunnet preget de kommende århundrene.

Moderne tid

Frem til nå var de aller fleste, om ikke alle, pengesystemene i Europa basert på enten sølv- eller gullstandard. Å ha et metall som standard betyr at det var mulig å gå i banken og løse inn sedler for metallet. Problemet flere steder var at det ofte ikke var nok metall å dele ut, og sammen med økende kunnskaper om økonomi blant befolkningen oppsto det et stort press på pengesystemet. Det fantes også store mengder mynter lagd av uedle metaller som var basert på tillitsforhold fremfor selve verdien av metallet. Myntene i billigere metaller stammet fra en underforståelse om at det var mulig å bytte dem inn med edelt metall i banken. Samtidig var det stor økning i bruk av sedler som nådde ut til et større publikum, og pengemengden økte. Lånepapirer på verdier høyere enn metallmengden som fantes ble skrevet ut, men ettersom debitorer og kreditorer i en gitt bank ikke krevde sin mengde sølv eller gull samtidig, var ikke dette et problem. Sedlenes tilknytning til metallene var ikke lenger like sterk som tidligere. Dersom det skulle skje, måtte banken beskyttes av midlertidig suspensjon av kontantbetalinger, i verste fall falt banken sammen.

For å bevare de stadig minkende gullreservene ble *bank restriction act* innført i England i 1797. I 24 år ble bankene tvunget til å nekte uttak av gull på grunn av tomme metallreserver som følge av kriger, spesielt med Frankrike. Pundene ble presset ned i verdi, og mellom 1793 og 1797 var 5 pund den laveste verdien. Senere ble sedler verdt 1 og 2 pund innført.¹⁷⁴ Det var store potensielle problemer knyttet til sedlene, men det hindret dem ikke i å ta plass i økonomien. Den største utfordringen var å begrense produksjonsmengden. Både staten og enkeltindivider var fristet til å trykke flere sedler enn det var kapasitet til, noe som førte til finansielle kriser. Nye penger ble satt i sirkulasjon på to måter. Den ene var funn av nye metallkilder i Afrika og Amerika, den andre var gjennom økt kreditt av bankene, som også ble oppfordret til å gi ut papirpenger. Europas økte import av metaller førte til økte priser, som la grunnlaget for

---

¹⁷⁴ Bank of England (u.å.)

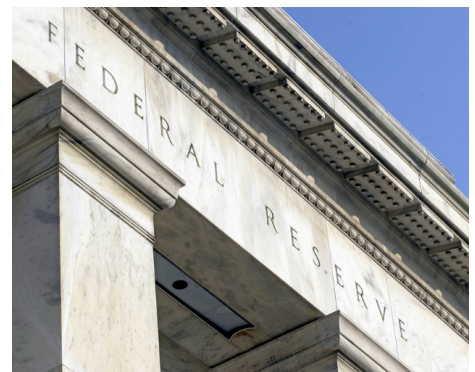
kvantitetsteorien. I likningen ser vi at en økning i pengemengden vil øke prisnivået, forutsatt at volum og omløpshastighet er konstant. Likningen er som følger:

$$\text{Pengemengde} \cdot \text{Omløpshastighet} = \text{prisnivå} \cdot \text{produksjon}^{175}$$

Både metallmynter og papirsedler kunne bli forstått og kontrollert som instrumenter for økonomi og sosialt velbehag. På grunn av at sedlene ikke lenger var strengt knyttet til metall, slik som de var ved sedlenes start, var de ikke avhengige av ulike faktorer som funn av nye gull- eller sølvkilder, eller svingninger i verdi på metallene. På en annen side var det lettere å bli fristet til å trykke mer penger til statlige inntekter, enn å samle inn via skatter og avgifter. For å forhindre misbruk dukket det inn mot 1800-tallet opp lover om kontrollering av bankene, og oppfordret til sentralisert og ansvarlig praksis.

Etter USAs uavhengighetserklæring i 1776 var det anspente forhold mellom utgivning av sedler og behovet for å beholde en basis i gull. Gjennom hele 1800-tallet var dette et aktuelt tema. Med en stor økning av mengden penger i omløp, økte faren for inflasjon og depresiering, men den økonomiske utviklingen i USA tok en positiv retning. Amerikanerne utnyttet de tidligere europeiske forbindelsene til sin fordel, og økonomien vokste raskt. Det ble oppfordret til å åpne banker, og i starten av 1860-tallet var det nærmere 3000 banker rundt om i landet.

USAs andre forsøk på en sentralbank, *Second Bank of the United States*, ble opprettet som følge av økonomisk nedgang. Deres korte levetid, 1816 – 1834, skyltes en rekke faktorer. For det første hadde de kun 20 % av deres gjeld i reservelagrene. For det andre lånte de ut store summer penger, og trakk lånene raskt tilbake. Utfallet ble negativt for økonomien. For det tredje var det flere ansatte med høyere stilling i banken som stadig prøvde å ta over kontrollen ved hjelp av ulovlige midler.¹⁷⁶ Sentralbanken fikk et bedre rykte da Federal Reserve System ble opprettet i 1913 etter flere kriser. Urolighetene tok slutt og økonomien ble stabilisert. "The Fed" fungerer den dag i dag som USAs sentralbank.

Marriner S. Eccles Federal Reserve Board Building.¹⁷⁸

Penger og politikk

Tilbake til historien. Tidlig 1800-tall satte myndighetene i USA inn et tiltak som gikk ut på å erstatte depresierende sedler med metallmynter i betalinger. Dette førte til en bankkollaps i 1837, og det kaotiske systemet ble avskaffet etter den amerikanske borgerkrigen i underkant av 30 år senere. Krigen var dyr og gullreservene var tomme. Ikke-konvertible sedler ble gitt ut. *Greenback*-sedlene var ikke finansielt sikret, og ble

Greenback-seddel fra 1862 verdt 1 dollar.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Holden 2016: 275

¹⁷⁶ Hill 2015b

¹⁷⁷ Ghizoni 2013

¹⁷⁸ ec_11 2001

¹⁷⁹ Williams, Cribb & Errington 1997: 231

kun trykket for å dekke krigskostnadene. Det ble utgitt så mange sedler at den ble kraftig redusert i verdi. I 1865 var en greenback-seddel vært 49 cent i gull. Skulle amerikanerne betale for krigen i mynt eller seddel? Valget falt på mynt, og det ble gjort et forsøk på å fjerne sedlene fra sirkulasjonen. Dette viste seg å være en krevende oppgave, etter at kun 10 % var borte, måtte prosessen stoppes. Diskusjonen om greenbacks ble et såpass stort tema at da "the Greenback Labor Party" stilte ved valget i 1878, fikk de over en million stemmer. At så mange mennesker ble påvirket av politikernes finansielle valg var et nytt fenomen.

Sølvmynter ble også et stort politisk tema. Under krigen hadde de forsvunnet, og i 1873 ble de offisielt tatt bort da gullstandarden nok en gang ble innført. Samtidig som fjerningen og depresieringen av greenbacks ble økning i pengemengden via frie sølvmynter foreslått. Idéen var å utnytte sølvproduksjonen som foregikk i Europa i håp om at markedsprisene skulle bli de samme som tidligere. Politiske partier sto på forskjellige sider av debatten. På en side sto demokratiske "silverites", som kjempet for ubegrensede mengder mynter i sølv og gull med fikserte verdier på 16 ounce sølv i 1 ounce gull. Republikanske "gold-bugs" var deres motpart. De ville ha begrensning på sølvmengden for å kontrollere pengeforsyningene med hensyn til industriell interesse i Østen. I 1900 ble gull satt som standardenhet i "the Gold Standard Act", og problemet ble løst.

Revolusjonenes påvirkning

Mengden penger i sirkulasjon økte mer enn den hadde gjort tidligere, og sedler ga både statlige og handelsrelaterte fordeler. Økt økonomisk risiko ble selvfølgelig en konsekvens. En rekke omfattende revolusjoner på 1700-1900-tallet påvirket verden både politisk og økonomisk, og førte til økt seddelbruk. Den amerikanske revolusjonen har jeg allerede snakket om. Mellom 1775 og 1779 ga Den kontinentale kongressen ut 240 millioner dollar i sedler. Frankrike ble kjent med sedler gjennom John Law, og da revolusjonen brøt ut i 1789 ga den opprørske regjeringen ut *assignats*. Opprinnelig var papirene ment som aksjer med 5 % rente for å finansiere revolusjonskrigene, men de ble raskt tatt i bruk som valuta. Store mengder papir ble brukt for å møte finansielle krav i det nye republikanske Frankrike. Under den russiske revolusjonen var det bolsjevikene, tsarens hær og andre aktører som trykte sedler, som for eksempel det ukrainske militæret. Fristelsen til å trykke mer penger enn nødvendig var et problem i alle land. Som vi har sett gang på gang helt siden jeg nevnte innføring av sedler i Europa, har overproduksjon ført til inflasjon og fall i verdier. Sedlene som var garantert av gull (eller i noen tilfeller tomme landområder) var umulige å løse inn når de var verdiløse. I USA i 1780 var 40 papirdollar verdt én dollarmynt lagd av sølv for å unngå forkastelse av papiret. Franske assignats mistet også sin verdi, og gikk offentlig konkurs i 1797.

Vendepunktet - den industrielle revolusjon

På midten av 1700-tallet skjedde det spennende ting i Storbritannia. Den industrielle revolusjonen skapte nye behov for finansielle løsninger da kapital måtte flyttes fra landlege områder til de industrielle områdene som følger av urbanisering. Bankene stimulerte den økte økonomiske aktiviteten, og ulike industrier var knyttet gjennom bankvirksomheten. Ulempen med tilknytningen var at dersom en part kollapset, ville en annen part også dras med. Rundt hundre år senere opphørte det engelske forbudet mot å eksportere maskiner, og revolusjonen spredte seg til resten av Europa og til USA. For å gjøre internasjonal handel og samarbeid lettere ble *den latinske myntunionen* opprettet.

Frankrike, Belgia, Italia og Sveits satte en felles pengeverdi, og mot slutten av 1860-tallet slang flere land seg på.

Mynter fra land i den latinske myntunionen. Fra venstre: fransk franc, belgisk franc, sveitsisk franc, italiensk lira og gresk drakme.¹⁸⁰

Tyskland og Italia, som begge tidligere hadde vært mange små områder, ble samlet til to nye stater, og bruken av flere lokale mynter ble erstattet av felles nasjonalenhet. Dette gjenspeiler nasjonalfølelsen jeg nevnte tidligere med den nye norske seddelserien som eksempel. De nye statene hadde behov for noe felles som knyttet dem sammen, noe som var tysk eller italiensk. På grunn av mer lønnsorienterte, industrielle samfunn, økte behovet for lavere verdier på myntene. Nye, billigere metaller og legeringer, som aluminium, koppernikkel og nikkel, ble tatt i bruk. Sammen med gull, sølv og papir ble de brukt i et system som tilfredstilte den komplekse monetære verdenen.

Den industrielle revolusjonen førte til en eksplosjon av kredittbruk og andre sosiale endringer. Dette ga nye idéer om penger og samfunn, og forholdet mellom dem, og ble starten på datidens politiske økonomi. I løpet av denne oppgaven har jeg sett gang på gang at penger har vært et omdiskutert tema, og så lenge menneskeheten benytter seg av pengesystemet, vil debatten rundt være aktuell. På 1800-tallet vokste det frem to ideologier. Jeg har tidligere nevnt Adam Smith og arbeidsverditeorien, nå skal jeg sammenligne hans kapitalistiske synspunkt med Karl Marx' sosialisme. En nasjons rikdom er ikke basert på mengde gull eller sølv, men ferdigheter blant folket og arbeidskraft, mener kapitalistene. Arbeidseffektivisering står sentralt. Tanken er at staten skal blande seg minst mulig, og Smith introduserte begrepet "den usynlige hånd" i sitt verk *The Wealth of Nations*. Den usynlige hånden symboliserer markedskreftene som løser problemer uten statens innblanding. På motsatt side finner vi sosialistene. Marx kritiserte den skjeve fordelingen i rikdommer mellom arbeidsgiver og arbeidstaker, og poengterte at kapitalisme skapte sosiale klasseforskjeller. For å jevne ut samfunnet ble felles eiendom og lite privatisering foreslått. Godene skulle deles likt blant alle, og man arbeidet for fellesskapet. Begge ideologier har sine fordeler og ulemper, men det skal jeg ikke gå nærmere inn på.¹⁸¹

Første verdenskrig

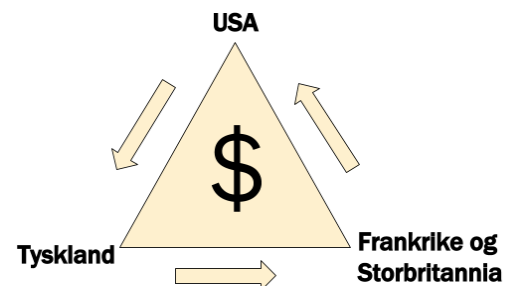
På 1800- og inn mot 1900-tallet ble papir og metall brukt om hverandre i en gullstandard. Bevissthet rundt pengeteori økte, og folk ble mer klar over pengenes sosiale og politiske betydning. Erfaringer fra tidligere tider viste at ukontrollert trykking av sedler ga katastrofale følger; staten måtte unngå fristelsen for å trykke nok til å dekke krigskostnader og andre utgifter. I 1914 ble verdens økonomi satt på prøve da skuddene i Sarajevo markerte starten av første verdenskrig.

¹⁸⁰ Williams, Cribb & Errington 1997: 232

¹⁸¹ Andersen, Henningsen & Kval 2008

Før krigen brøt ut hadde Europas sentralbanker store gullreserver som skulle holde på den internasjonale verdien på valutaene mot svingninger forårsaket av handelsunderskudd eller overskudd. Systemet fungerte på følgende måte: ved underskudd skulle gullet fylle inn og møte underskuddet slik at prisene ikke ble skyhøye. Redusert pris økte eksport, som igjen skulle gi et handelsoverskudd. Dette kollapset på grunn av verdenskrigens enorme press og forbud mot å ta ut gull. Frankrike og Tyskland måtte underveis betale sine kostnader i gull fordi deres nasjonalvalutaer ikke var akseptert som betalingsmidler i nøytrale land, og dermed ble deres lagre raskt redusert. Etter krigens slutt i 1918 var England og Frankrike ute etter å knuse Tyskland. I Versaillestraktaten ble det tapende landet dømt til å betale 132 000 millioner mark som krigsskadeerstatninger til seierherrene. De unge og ustabile demokratiene i Europa var preget av store svingninger og spenninger i det internasjonale samarbeidet. Blant annet ble det slutt på den latinske myntunionen. USA gikk ut som en ledende økonomisk stormakt, mens Europa aldri vant tilbake sin dominerende posisjon. Amerikanerne var aldri interesserte i å ruinere Tyskland, og ga landet kortsiktige lån slik at de skulle klare seg. I tillegg lånte Frankrike og Storbritannia penger av den amerikanske stormakten. Illustrasjonen til høyre, som jeg har lagd selv, viser hvordan pengene gikk i sirkel: USA lånte Tyskland penger, som ble betalt som krigserstatning til Frankrike og Storbritannia, som igjen ble brukt til å betale tilbake lån fra USA.

Lånte penger alene var ikke nok til å betale den svimlende store summen de var idømt, så tyskerne trykte enorme mengder sedler. Heller ikke denne gangen gikk overproduksjon bra. Den tyske hyperinflasjonen fra 1921 til 1923 gjorde pengene bokstavelig talt verdiløse. Arbeidere måtte få lønn flere ganger om dagen slik at de hadde mulighet til å bruke pengene mens de enda var verdt noe. Sedlene, som i grunn bare var vanlig papir, ble brukt til å fyre i peisen og som barneleker. Per Valebrokk skriver i en artikkel på E24.no at ett egg i 1923 var verdt like mye som 500 milliarder egg før krigen.¹⁸²

Store svingninger i mellomkrigstiden

Mens Europa gikk gjennom tunge tider etter krigen, blir perioden kalt "de glade 20-årene" i USA. Selv om alle landene gikk tilbake til gullstandard, var det kun på den andre siden av dammen det var vellykket. Engelske priser var ikke konkurransedyktige i markedet. Lønninger måtte kuttes ned på, eksporten ble redusert, og landet gikk inn i en økonomisk depresjon. Som vi kan forstå ut av bruk av "standards of London" på 1600-tallet, hadde byen tidligere vært et økonomisk sentrum for handel og valuta. Etter første verdenskrig tok New York over rollen. Store strømmer av penger og varer ble sendt fra USA til Europa, og tilbudet oversteg etterspørselen. Prisene på amerikanske varer sank, kursen falt og de glade 20-årene endte med børskraket i New York i 1929. Amerikansk industri, handel og økonomi var knust, og landet måtte trekke seg tilbake. Problemet var at Europas økonomi var avhengig av USA gjennom lån. Verdensøkonomien gikk rett vest, og resultatet ble "den store depresjonen" på 30-tallet.

Storbritannia forlot gullstandarden i 1931, kun seks år etter at de hadde gjeninnført den, og var ikke lenger forpliktet til å veksle sedler mot gull. Den britiske samfunnsøkonomen John Maynard Keynes (1883 – 1945) var blant de som kritiserte

¹⁸² Valebrokk 2011

gullstandarden, og at Tyskland fikk all skyld etter krigen. Tidligere hadde gullstandarden til en viss grad tillatt forutsigbar internasjonal handel der valutaer knyttet til samme standard kunne veksles med hverandre og legge til rette for fri handel. Keynes mente at dette ikke lenger var tilstrekkelig, og foreslo økt statlig kontroll og flere tiltak for å få økonomien på skinner igjen. *The General Theory of Employment, Interest and Money* ble utgitt i 1936. Keynes brukte erfaringer fra depresjonen, og observasjoner på hvordan den ble taklet både politisk og økonomisk. Til å begynne med var mange septiske, men etter hvert ble teorien akseptert og Keynes hovedverk dannet grunnlaget for moderne økonomi. Keynesianisme baserer seg på likevektsanalyse, og hvordan BNP, konsum, realinvesteringer og offentlig bruk av varer og tjenester virker på hverandre. Et viktig poeng er at samlet etterspørsel i produktmarkedet bestemmer produksjon.¹⁸³ Keynes' teori åpnet for aktiv bruk av penge- og kredittpolitikk, og offentlige inntekter og utgifter for å stabilisere produksjon og inntekt. Nå trengte ikke lenger økonomien å vente på at endringer skjedde av seg selv. For eksempel trengte man ikke vente på arbeidsledighet for å redusere prisene slik at økonomien ble balansert. USAs president, Franklin D. Roosevelt, ville gjenreise balansen og sikre lavlønte større kjøpekraft, og innførte dermed "new deal", et tiltak delvis påvirket av Keynes' teori. Industrien økte, arbeidsledigheten falt, og den store depresjonen tok slutt i både Amerika og de europeiske industrilandene.¹⁸⁴ Men skumlere ting var på fære.

Andre verdenskrig

Grunnene til at andre verdenskrig brøt ut er mange, men blant annet kan vi peke på Tysklands hevn etter Versaillestraktaten, og Italia og Japans misnøye med utbyttet som seierherrer som to av dem. Den økonomiske krisen på 30-tallet forsterket nasjonalismen, som vi ser tydelige spor av i Tyskland og Italia da henholdsvis Hitler og Mussolini kom til makten. Begge mente at demokratiet var ineffektivt, og at et autoritært styresett måtte til. Andre verdenskrig rammet europeiske makter hardt, og den økonomiske tyngden ble forskjøvet til USA. Dollaren ble dominerende i verdenshandelen, etter at britiske pund tidligere hadde vært nummer én.

Etter krigen var det stor frykt for en ny depresjonstid, men dette ble unngått. Det var full sysselsetting i landene, folk fikk det materielt bedre enn etter den første verdenskrigen. Varer som tidligere hadde blitt regnet som luksusvarer var nå helt vanlige, og landene i Vesten utviklet seg til å bli overflodssamfunn med masseproduksjon og masseforbruk. Keynesiansime varte frem til rundt 1960-årene da full sysselsetting resulterte i inflasjon, økte priser og underskudd i betalingsbalansen. Selv om sysselsettingen falt i 1967, fortsatte inflasjonen. Problemene ble møtt av monetarisme med Milton Friedman (1912 – 2006) i spissen. Pengemengden har betydning for pris- og produksjonsnivå, derfor må pengemengden begrenses, mener monetaristene. Videre må sentralbankene sørge for jevn årlig vekst i pengemengden for å forhindre inflasjon og deflasjon.¹⁸⁵ Monetarisme ble ledende innen økonomisk teori, og erstattet keynesianismen. På 1970-1980-tallet ble dessuten nyliberalisme populært, og privatisering sto i fokus. Det offentlige skulle blande seg så lite som mulig inn i økonomien, det vil si via skatter og andre avgifter. Spesielt USA og Storbritannia ble preget av nyliberalisme. Amerikanerne var kritiske til at staten skulle organisere samfunnet. Markedet ble fremtredende, og samfunnet bygde på frivillige kontrakter mellom individer. Storbritannias statsminister, Margaret Thatcher, var for

---

¹⁸³ Holden 2016: 124

¹⁸⁴ Sirevåg 2015

¹⁸⁵ Holden 2016: 276

privatiseringspolitikk ved bekjempelse av inflasjon, men selv om hun oppnådde økonomisk vekst på 80-tallet var arbeidsledigheten høy.¹⁸⁶

De europeiske stormaktene var reduserte etter en omfattende krig, og utgiftene ble høyere enn inntektene. Det var knapt nok ressurser til å bygge opp deres egne land, i tillegg skulle de ta seg av koloniene. USA og antiimperialistiske Roosevelt presset de allierte til å påskynde avkolonisering for å hindre spredning av kommunisme. En etter en trakk koloniherrerne seg ut av først Asia og deretter Afrika. De nye, selvstendige statene sto nå igjen med begrenset økonomisk kunnskap og teknologiske ferdigheter. US dollar ble innført som internasjonal valuta i underutviklede land, mens Øst-Europa havnet under kommunistisk styre. Noen områder hadde to innenlandske økonomier: en for dem som kun hadde tilgang på inflasjonspengene, og en for de få som fikk tak i, eller klarte å tjene, dollar eller mark. De fleste land slet med ustabilitet i sin valuta, og prøvde å begrense pengemengde og avgifter etter nyliberalistisk stil. Vi har sett hvordan Kina prøvde dette med sin lukkede økonomi.

Teknologiske fremskritt

De fleste landene hadde forlatt gullstandarden i første halvdel av det 20. århundret, og i 1971 vedtok endelig president Nixon at den amerikanske dollaren ikke lenger var avhengig av gullet. Mot slutten 1900-tallet var det ingen metallstandard igjen, pengesystemene var basert på tillit. De tidligere koblingene til edelt metall var likevel ikke noe som ble gitt slipp på, og myntene ble lagd i gull- og sølvfarger selv om de ikke lenger inneholdt selve metallet. For eksempel ble £ 1-mynten, som er avbildet til høyre, i 1983 lagd i messing for å få en gyllen gullfarge. Det var ikke bare råmaterialene som ble endret. Myntene fikk nytt utseende og lavere verdi, og dessuten økte seddelbruken. I 1900 var den laveste britiske seddelen 5 pund-seddelen. 96 år senere var den verdt ca. 45 ganger mer enn den daværende 5-pundseddelen. Spørsmål om man skulle bruke én form for penger dukket opp. Skulle pengesystemene bestå av kun mynter eller kun sedler? Med USAs situasjon med greenback-sedlene i bakhodet, måtte faktorer som holdbarhet, produksjonskostnader og sikkerhet mot forfalskning vurderes. I Asia har vi sett at de fleste landene kuttet ut mynter på 1900-tallet, mens Europa og USA i dag bruker seddel og mynt om hverandre.

£ 1 fra 1983.¹⁸⁷

Penger ble en så viktig del av hverdagen, og det ble vanlig å ha en bankkonto. Etter hvert som teknologien utviklet seg ble kreditt- og debetkort oppfunnet. I USA og Storbritannia ble sjekker utbredt, mens resten av Europa sverget til kontanter. Nasjonal valuta var, og er fortsatt, et viktig symbol på selvstendighet og suverenitet for både staten og folket. Dette har satt EU-samarbeidet med *euro* som felles valuta under debatt. Euro har skapt spenning mellom land som ville ha autonom kontroll over monetær pengepolitikk og produksjon. Enkelte land, som Sverige, Danmark og Storbritannia har beholdt sine nasjonale mynter selv om de er/var EU-medlemmer (Brexit, Storbritannias utmeldelse av EU, forventes å skje i løpet av 2019). Spesielt for tidligere sovjetiske land har sentralbank og egen valuta vært en viktig symbol på selvstendighet.

¹⁸⁶ Tvedt 2016

¹⁸⁷ 1983 Royal Arms One Pound Coin

Hva skjer videre?

Teknologi og vitenskap har gitt større endringer i verden de siste 250 årene enn de 2500 årene før. Utvikling av penger og moderne økonomisk tankegang har gitt enkeltpersoner mer kontroll over egen økonomi. Tidligere ble penger ofte knyttet til religion eller makt, men nå brukes de mye til sosiale formål i en mer materialistisk verden. Penger har, til en viss grad, blitt tilgjengelig for alle, enten man er kongen i Norge eller en helt alminnelig person. Økt internasjonal handel og kommunikasjon gjennom telegraf, telefon og PC fører lett pengebruken ut av kontroll.

Politisk debatt angående penger tar aldri slutt. Det finnes moralske bekymringer, og tro på at penger har mulighet til å ødelegge menneskeheten. Den skjeve fordelingen av godene i verden er enorm. Økonom og nobelprisvinner Joseph E. Stiglitz skrev i mai 2011 en artikkel i Vanity Fair om den skjeve fordelingen i USA, der han blant annet nevner at 1 % av befolkningen står for nærmere $\frac{1}{4}$ av hele landets inntekter.¹⁸⁸

Et aktuelt tema i Norge i dag er kontantene skal kuttes. Jeg skal nå forklare litt om selve debatten, og hva alternativene til kontanter er.

Kontantløst samfunn

I flere år har jeg jobbet på en Kiwi-butikk som tilbyr tjenesten "bank i butikk." Kunder har gjennom tjenesten hatt mulighet til å sette inn og ta ut penger, og å betale giroer og fakturaer i butikken. Rett over gata lå det tidligere en DNB-filial. De siste årene ble flere og flere bankkunder henvist av DNB til Kiwi for uttak av kontanter, og i 2016 ble filialen lagt ned. Dette var kun en av 59 DNB-filialer som ble lagt ned i det året.¹⁸⁹ 1. Januar 2017 ble det innført 10-kroners gebyr ved kontantuttak ved alle DNBs minibanker. Begge tiltakene er en del av bankens satsning på et kontantfritt samfunn. Informatikkprofessor Kai A. Olsen ved Universitetet i Bergen og Høgskolen i Molde foreslo i 2009 å innføre gebyrer ved uttak som et steg mot kutting av kontanter, i tillegg til å gradvis kutte sedlene. Han forklarte til E24 at fordelen med et kontantløst samfunn var hovedsakelig å bekjempe svart økonomi og kriminalitet.¹⁹⁰ Konserndirektør i DNB, Trond Bentestuen, oppgir samme argument til VG, og understreker med at det i Norge i dag er 50 milliarder kroner i omløp. Kun 40 % av disse blir behandlet av Norges Bank, som vil si at 60 % av pengene er svart økonomi, enten gjennom svart arbeid, skatteunndragelse eller korrupsjon.¹⁹¹

Et annet argument fra begge parter er at flestparten uansett bruker bankkort. I butikkassa har jeg sett at bruken av bankkort er mye større enn kontantbruken. Bentestuen nevner i samme intervju at det kun er seks prosent av deres kunder som bruker kontanter. Årlig blir det brukt 3,5 milliarder kroner på trykk og distribusjon av penger, og når det er en såpass liten andel av befolkningen som faktisk benytter seg av kontantene, kan man argumentere for at pengene heller kan brukes på andre måter.

Digitale alternativer

Blockchain, som er teknologien bak elektroniske penger, er langt billigere enn de fysiske kontantene både ved produksjon og i bruk. Danskene har allerede outsourcet sin myntproduksjon til utlandet, og planene videre er å sende ut seddelproduksjonen også. Nationalbanken er nærmere å utstedte e-kroner enn noen gang før.¹⁹² I tillegg til nevnte

---

¹⁸⁸ Stiglitz 2011

¹⁸⁹ Fjelltveit & Aldridge 2016

¹⁹⁰ Herland 2009

¹⁹¹ Haugan 2016

¹⁹² Svansø 2016

fordeler, er ikke systemet sentralisert slik som dagens banksystemer utviklet seg til å bli på 1800-tallet. Et desentralisert system vil gi staten mindre makt og kontroll over pengene, da de ikke går gjennom deres systemer, men på grunn av teknologien kan pengene likevel spores. Sikkerheten blir ikke svekket, virksomheten blir bare mer privatisert. Eksempler på kryptovalutaer er Bitcoin, Ethereum og Ripple, som per dags dato er de tre valutaene med høyest markedsandel.¹⁹³ Det er hittil få som har investert i denne typen teknologi, og jeg vil til og med påstå at det er mange som ikke vet om Blockchain, inkludert meg selv før jeg begynte på denne oppgaven.

Selv om det er mange som bruker bankkort i butikken, er det fortsatt noen som bruker kontanter. Arkeolog og numismatiker Håkon Roland, som jeg tidligere har vært i kontakt med angående oldtidens pengesystemer, forteller i et intervju med P2 at han, og kolleger av han, har tro på fysiske kontanter i fremtiden. Han påpeker også at danskenes outsourcing i grunn ikke har så stor betydning som det virker som, og understreker poenget med at Norge også har seddelproduksjon i utlandet.¹⁹⁴

Selv om sporing av transaksjoner er en fordel i kampen mot ulovlige økonomiske handlinger, ses det bort fra personvern hensyn og man mister sin personlige frihet. Blockchain-teknologien bygger på lenker, som vil si at ny informasjon stadig blir bygget på. Hvert tiende minutt blir lenken oppdatert. Lenken blir aldri borte, bare større. Transaksjonene vil da kunne spores av andre ved hacking, noe som kan slippe ut sensitiv informasjon.¹⁹⁵

Den største ulempen med elektronisk pengesystem er kontantenes største fordel: hva skjer om det nettbaserte systemet krasjer? Selv om det er stor redundans i det elektroniske pengesystemet, vil det fortsatt være en liten risiko for at alt kan falle sammen, og vi blir stående igjen uten et pengesystem. I et slikt tilfelle vil et fysisk pengesystem være det sikreste å ha slik at man har noe å falle tilbake på. "En del av sikkerhetsberedskapen vår er å ha kontanter ute blant mennesker", sier Roland til P2.

Mynter og sedler som nasjonalmerke er annet argument for å beholde de fysiske pengene. I Norge er kongen myntherre, som vil si at hans portrett trykkes på mynten med høyest verdi. Denne trenden har vært gjennomgående siden oldtiden, spesielt i Romerriket der ny mynt ble utstedt for hver nye keiser som tiltrådte. De første sedlene fra den nye norske seddelserien utgis sommeren 2017, og i løpet av 2019 vil alle de gamle sedlene være erstattet. Som tidligere nevnt, bærer disse sedlene typisk norske motiver. I 2017 har også en spesiell 20-kroning blitt satt ut i sirkulasjon. Motivet på denne mynten er et samisk design for å markere at det var 100 år siden samenes første riksmøte i Trondheim.¹⁹⁶

---

¹⁹³ Aitken 2016

¹⁹⁴ NRK P2 2017

¹⁹⁵ Øistein Fongaard

¹⁹⁶ Larsen 2016

Konklusjon

Etter å ha sett hvordan pengesystemene har endret seg siden starten i Mesopotamia og frem til i dag, har jeg lagt merke til at det er mange viktige likhetstrekk på enhetene. Spesielt myntene har særpreg som har blitt beholdt siden før vår tidsregning. Det første tydelige trekket er portretter av statsoverhoder innført av Cæsar. Vi finner enda mynter rundt om i verden i dag, deriblant Norge, med portretter av en maktperson. Den norske 20-kroningen har for eksempel portrett av kong Harald V, svenskene har tre mynter med kong Carl XVI Gustavs portrett, og alle de britiske sedlene bærer portrettet av nåværende monark i Storbritannia, dronning Elizabeth II.

Hvor viktig det er å utstedte penger i en maktpersons navn, og hvor stor rolle staten skal ha i økonomien, har alltid vært en omdiskutert tema. Vi har sett tydelige spor etter statens store betydning i Romerriket, og i områdene der islam og kristendom vokste til. På andre siden har vi sett at hvem som ga ut pengene ikke var viktig i de tidlige indiske pengesystemene, så lenge verdien på myntene var riktige. Jeg har sammenlignet denne gamle tankegangen med den nye norske seddelserien som uttrykker nasjonalisme. Da engelskmennene tok over pengesystemet i India, ble det preget mynter i monarkenens navn. Dersom Blockchain-teknologien tas i bruk, vil ikke lenger pengene være et viktig symbol på en nasjons makt og selvstendighet, som de uttrykker i dag. Pengene vil kun bli tall på en skjerm. Kryptovalutaene er globale penger, der valutaene ikke er bundet til statens autoritet eller makt.

Flere like situasjoner har også dukket opp gang på gang gjennom historien. Tømming av gull- eller sølvreservene har flere ganger opp gjennom årene ført til økonomisk krise. Overproduksjon av sedler ble også en gjenganger da papirpengene ble tatt i bruk. Før skikkelige lover og regler kom på plass, kunne fristelsen for å trykke penger til egen fordel ta over og skape finansielle problemer i samfunnet. Ved å se på situasjonen i USA på 1800-tallet med fjerningen av greenback-sedlene, kan vi muligens få et hint om hva som kan skje dersom sedler og mynter blir fjernet fra sirkulasjon, og elektroniske penger tar over.

Oppgaven har til tider vært tung å jobbe med, da spesielt mens jeg holdt på med den tidlige historien, mye på grunn av at jeg måtte søke opp mye for å bekrefte eller avkrefte stoffet jeg hadde funnet i *Money – A history*. Jeg har dermed unngått å stole blindt på én kilde. Mot 1700-1800-tallet og fremover ble det lettere ettersom mange av hendelsene er typisk grunnskolepensum. Jeg fant en gammel notatbok fra min tid på videregående skole som har blitt brukt som kilde til stoff om verdenskrigene. Mye fra moderne tid er også allmennkunnskap. Det er lettere å skrive når for eksempel årstall sitter i hodet, og man slipper å søke dem opp. Temaet i oppgaven har vært svært omfattende, og jeg har lært utrolig mye om pengesystemer, historie og pengesystemenes historie. Det har alt i alt vært et spennende tema som har vært gøy å fordype seg i.

Referanseliste

- 1983 Royal Arms One Pound Coin [Bilde]. (u.å.). Hentet fra <http://www.royalmint.com/discover/uk-coins/coin-design-and-specifications/one-pound-coin/1983-royal-arms> (26. 04. 17).
- Aastorp, H. (2004, 12. 05). Smith og smuler fra økonomiens historie. *Forskning.no*. Hentet fra <http://forskning.no/filosofiske-fag-historie-vitenskapshistorie-store-vitenskapsfolk-okonomi-samfunnsokonomi/2008/02> (09. 04. 17).
- Aitken, R. (2016, 10. 03). Bitcoin, The Blockchain and the Future of 'Desentralized' Conglomerates. *Forbes*. Hentet fra <https://www.forbes.com/sites/rogeraitken/2016/03/10/bitcoin-3-0-tech-bitshares-built-on-decentralized-conglomerate-platform-surges/#7ee37fe054b6> (26. 04. 17).
- Akademi for fem element akupunktur. (u.å.). *De fem elementene*. Hentet fra <https://www.akupunkturskole.no/de-fem-elementene> (08. 04. 17).
- Alfonso VIII av Castilla. (2016). *Wikipedia*. Hentet fra https://no.wikipedia.org/wiki/Alfonso_VIII_av_Castilla (02. 04. 17).
- Ali, W. (2004). *Islamic Coins during the Umayyad, Abbasid, Andalusian and Fatimid Dynasties*. (4046). Hentet fra <http://www.muslimheritage.com/uploads/Islamic%20Coins.pdf> (02. 04. 17).
- Alver, A. (2015). Maurere. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/maurere> (02.04. 17).
- Amundsen, L. (2014). Istanbuls historie. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Istanbuls_historie (23. 03. 17).
- Ancient Chinese coinage. (2017). *Wikipedia*. Hentet fra https://en.wikipedia.org/wiki/Ancient_Chinese_coinage (29. 04. 17).
- Andersen, E., Henningsen, R., & Kval, K. E. (2008, 14. 03). *Sammendrag kapittel 16*. Hentet fra <http://individogfelleskap.cappelen.no/c196533/artikkel/vis.html?tid=321592> (16. 04. 17).
- Andersen, Ø., & Steen, T. (2014). Justinian 1. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Justinian_1 (20. 03. 17).
- Andersen, Ø., & Steen, T. (2016a). Peloponneskrigen. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/Peloponneskrigen> (02. 03. 17).
- Andersen, Ø., & Steen, T. (2016b). Konstantin den Store. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Konstantin_den_store (20. 03. 17).
- Andersen, Ø., Steen, T., & Østby, E. (2016). Hellenismen. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/hellenismen> (04. 03. 17).

- Antoninian. (1993). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 1: A-Baf*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Apollon. (1993). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 1: A-Baf*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Ayyubider. (1993). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 1: A-Baf*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Bank of England. (u.å.). *A brief history of banknotes*. Hentet fra <http://www.bankofengland.co.uk/banknotes/Pages/about/history.aspx#top> (15. 04. 17).
- Biggs, N. (2017). More seventeenth-century networks. *B S H M Bulletin*, 32(1), 30-39.
- Bratberg, T. (2009a). Merovingere. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/merovingere> (21. 03. 17).
- Bratberg, T. (2009b). Karolingere. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/karolinger> (23. 04. 17).
- Britannia. (1993). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 2: Bag-Bru*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Britisk Øst-Afrika. (1993). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 2: Bag-Bru*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Bäckström, U. (1998). Vägen tillbaka till låg inflation. Paper lagt frem på Näringslivets Fonds årsmöte, Stockholm. Abstract hentet fra <http://www.riksbank.se/pagefolders/1754/980825.pdf> (24. 04. 17).
- Chinese Coins. (u.å.). *Weights and units in chinese coinage*. Hentet fra <http://chinesecoins.lyq.dk/weights.html> (29. 04. 17).
- DNB. (u.å.). *Remburs*. Hentet fra <https://www.dnb.no/bedrift/bransje-og-ekspertise/trade-finance/remburs.html> (29. 03. 17).
- Dollinger, P. (1964). *The German Hansa*. London: Macmillan and Co LTD. Hentet fra https://books.google.no/books?id=UOIQuaYvBu8C&pg=PA208&lpg=PA208&dq=wendish+union&source=bl&ots=3FvVbRzE_C&sig=U6vCunbBIN8ovc0YjBkW9do_E&hl=no&sa=X&ved=0ahUKEwjA4fSLie_SAhXBISwKHSdUBuUQ6AEIMjAD#v=onepage&q=wendish%20union&f=false (24. 03. 17).
- ec_11 [Bilde]. (2001). Hentet fra <https://www.federalreserve.gov/photogallery.htm> (30. 04. 17).
- Eifring, H. (2011). Legalisme. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/legalisme> (11. 04. 17).

- Elektrum. (1992). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 4: Dik-Fib*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Finansavtaleloven. (1999). *Lov om finansavtaler og finansoppdrag*. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-06-25-46?q=finansavtaleloven> (27. 04. 17).
- Fjelltveit, I., & Aldridge, Ø. (2016, 03. 02). DNB legger ned 59 filialer – 600 mister jobben. *Aftenposten*. Hentet fra <http://www.aftenposten.no/okonomi/DNB-legger-ned-59-filialer--600-mister-jobben-9644b.html> (22. 04. 17).
- Forsider [Bilde]. (2016). Hentet fra <http://www.norges-bank.no/Sedler-og-mynter/Ny-seddelserie/Om-sedlene/> (30. 04. 17).
- Førde, T. (2005, 17. 03). *Britannia under romerne: erobring og konsolidering [Bloggpost]*. Hentet fra <http://www.europas-historie.net/britanniaunderromerne-a.htm> (11. 03. 17).
- Ghizoni, S. K. (2013, 22. 11). Reserve Banks Open for Business. *Federal Reserve History*. Hentet fra https://www.federalreservehistory.org/essays/reserve_banks_open?WT.si_n=Search&WT.si_x=3 (16. 04. 17).
- Ghozlan, B. (2005a, 06. 05). *Zakah (Velferdsskatt)*. Hentet fra <http://www.islam.no/page110841196.aspx> (27. 03. 17).
- Ghozlan, B. (2005b, 25. 09). *Islams fem søyler*. Hentet fra <http://www.islam.no/page110992920.aspx> (30. 03. 17).
- Ghozlan, B. (2010, 16. 02). *Renter og lån*. Hentet fra http://www.islam.no/faq_480_85_5662.aspx (27. 03. 17).
- Gjendem, C. S. (2015, 25. 08). Slik ble Kina verdens nest største økonomi. *E24*. Hentet fra <http://e24.no/makro-og-politikk/kina/slik-ble-kina-verdens-nest-stoerste-okonomi/23511175> (12. 04. 17).
- Globalis. (2013, 31. 01). *Tanzania*. Hentet fra <http://www.globalis.no/Land/Tanzania> (10. 04. 17).
- Goldenberg, S. (1999, 22. 07). Calcutta becomes Kolkata as name-dropping spreads. *The Guardian*. Hentet fra <https://www.theguardian.com/world/1999/jul/22/suzan-negoldenberg> (10. 04. 17).
- Goplen, Å., Fjalsett, G. K., & Tsakos, A. (2015). Bysants. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/Bysants> (20. 03. 17).
- Gran. (1993). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 6: Gio-Hok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.

- Greve, T., & Julsrud, O. (2014). Spanias historie. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Spanias_historie (23. 03. 17).
- Gupta. (1993). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 6: Gio-Hok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Haeck, P. (2014, 17. 12). Svartedauden. Hentet fra <http://ndla.no/nb/node/137810?fag=52253> (24. 03. 17).
- Hansen, B. (2011, 21. 12). Det polariserte landet. *Dagsavisen*. Hentet fra <http://www.dagsavisen.no/nyemening/det-polariserte-landet-1.442348> (12. 03. 17).
- Haugan, B. (2016, 20. 01). DNB vil fjerne alle kontantene i Norge. *VG*. Hentet fra <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/oekonomisk-kriminalitet/dnb-vil-fjerne-alle-kontantene-i-norge/a/23599855/> (22. 04. 17).
- Hemmingby, V. (2009). *Romere eller barbarer?* (Masteroppgave). Hentet fra https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/23768/Masteroppgaven_xxFerdig.pdf?sequence=1 (10. 03. 17).
- Henne, H. (2014). Tang-dynastiet i Kinas historie (618-907). *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Tang-dynastiet_i_Kinas_historie_%28618%E2%80%9393907%29 (08. 04. 17).
- Herland, J. (2009, 02. 07). – Norge bør kutte ut alle kontanter. *E24*. Hentet fra <http://e24.no/naeringsliv/norge-boer-kutte-ut-alle-kontanter/3180180> (22. 04. 17).
- Hill, A. T. (2015a, 04. 12). The First Bank of the United States. *Federal Reserve History*. Hentet fra https://www.federalreservehistory.org/essays/first_bank_of_the_us?WT.si_n=Search&WT.si_x=3 (25. 04. 17).
- Hill, A. T. (2015b, 05. 12). The Second Bank of the United States. *Federal Reserve History*. Hentet fra https://www.federalreservehistory.org/essays/second_bank_of_the_us?WT.si_n=Search&WT.si_x=3 (16. 04. 17).
- Historie (2014, 06. 05). *Delfi var den greske verdenens sentralbank*. Hentet fra <http://historienet.no/sivilisasjoner/grekere/delfi-var-den-greske-verdenens-sentralbank> (10. 04. 17).
- Historie. (2015, 01. 06). *Åtte dynastier som skapte Kinas storhet*. Hentet fra <http://historienet.no/sivilisasjoner/atte-dynastier-skapte-kinas-storhet> (08. 04. 17).
- Historie (2016, 06. 10). *Slik vant Cæsar over gallerne*. Hentet fra <http://historienet.no/sivilisasjoner/romerriket/slik-vant-casar-over-gallerne> (06. 03. 17).

- Holden, S. (2016). *Makroøkonomi*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Holmboe, H. (2015). Korstog. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/korstog> (01. 04. 17).
- Holtebekk, T. (2014). Sekel: gammel vektenhet. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/sekel - gammel vektenhet> (20. 03. 17).
- Holth, G., & Deschington H. (2006). *Horisonter 8*. Oslo: Gyldendal Undervisning
- Iddeng, J. W. (2015). Aurelian. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/Aurelian> (12. 03. 17).
- Iddeng, J. W. (2016). Romerrikets historie. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Romerrikets_historie (12. 03. 17).
- Iddeng, J. W., & Meyer, J. C. (2017). Palmyra. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/Palmyra> (12. 03. 17)
- Ims, G. A. (2016). Det osmanske riket. *Store norske leksikon*. Hentet fra [https://snl.no/Det osmanske riket](https://snl.no/Det_osmanske_riket) (03. 04. 17)
- Imsen, S. (2015). Hunere. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/hunere> (20. 03. 17)
- Imsen, S. (2016). Hundreårskrigen. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/Hundre%C3%A5rskrigen> (24. 03. 17)
- Islamic history. (u.å.). *The Abbaside Caliphate. [Bloggpost]*. Hentet fra <http://islamichistory.org/the-abbasid-caliphate/> (28. 03. 17)
- Jespersen, K. J. V. (u.å.). Europa – historie (perioden 1500–1800). *Den store danske*. Hentet fra [http://denstoredanske.dk/Geografi_og_historie/Europa/Europa_\(Historie\)/Europa_\(Historie - Perioden 1500-1800\)](http://denstoredanske.dk/Geografi_og_historie/Europa/Europa_(Historie)/Europa_(Historie_-_Perioden_1500-1800)) (14. 04. 17).
- Kapelrud, A. S. (1943). *Hammurapis lov oversatt fra babylonsk*. Oslo: Tanum forlag. Hentet fra <http://www.nb.no/nbsok/nb/2637f4a4c7b41b861e039b984347380b.nbdigital?lang=no> (21. 02. 17).
- Keyes, S. (2012, 12. 04). John Law: the gambler who broke France. *Money Week*. Hentet fra <http://moneyweek.com/john-law-the-gambler-who-broke-france-58412/> (15. 04. 17).
- Klingenberg, O. E., & Paulsen, E. O. (2016). Aes. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/aes> (12. 03. 17).
- Klungtveit, S. (2015, 11. 08). Kina svekker egen valuta. *E24*. Hentet fra <http://e24.no/makro-og-politikk/kina-svekker-egen-valuta/23503332> (12. 04. 17).

- Kristiansen, D. B. (2016). *En grekers syn på Roma: Polybios og den romerske statsforfatningen*. (Masteroppgave). Hentet fra <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/51345/Masteroppgave-Daniel-Braastad-Kristiansen-DUO.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (12. 03. 17).
- Krokfjord, T. P. (2014, 15. 04). Nå tar tekstilarbeiderne i Kina til motmæle mot de elendige arbeidsvilkårene. *Dagbladet*. Hentet fra <http://www.dagbladet.no/nyheter/na-tar-tekstilarbeiderne-i-kina-til-motmaele-mot-de-elendige-arbeidsvilkarene/61576132> (12. 04. 17)
- Kufiske mynter. (1994). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 8: K-Lat*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Kværne, P. (2011). Chakravartin. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/chakravartin> (10. 04. 17)
- Kværne, P. (2012a). Jainismen. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/jainismen> (08. 04. 17)
- Kværne, P. (2012b). Religion i India. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Religion_i_India (10. 04. 17)
- Larsen, D. R. (2016, 20. 05). Norges Bank med samisk jubileumsmynt. *NRK Sápmi*. Hentet fra <https://www.nrk.no/sapmi/norges-bank-med-samisk-jubileumsmynt-1.12955960> (26. 04. 17).
- Libæk, I., Mathiesen, T., Mikkelsen, R., & Stenersen, Ø. (2006). *Globus Samfunnsfag 5*. Oslo: Cappelen.
- Libæk, I., Stenersen, Ø., Sveen, A., & Aastad, S. A. (2007). *Historie vg2*. Oslo: Cappelen Damm.
- Linstad, T. A. (2016, 01. 01). *Shia og sunni. Likheter og forskjeller. [Spørsmål og svar]*. Hentet fra <http://koranen.no/shia-og-sunni-likheter-og-forskjeller/> (30. 03. 17).
- Livius, T. *Romas eldste historie*. (Oversatt med innledning og kommentarer av Gunn Haaland. (2012). Trondheim: Aschehoug.)
- Lodgaard, S., Thiesen, F., Skatvik, F., & Izadi, M. M. (2017). Iran. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/Iran#-Historie> (03. 04. 17).
- Low, K. C. P. (2013). Materialism, confucianism and confucian values. *Educational research, 4(5)*, 403-412. Hentet fra <http://www.interestjournals.org/full-articles/materialism-confucianism-and-confucian-values.pdf?view=inline> (19. 04. 17).
- Lugo, L. (2011). *The Future of the Global Muslim Population: Projections for 2010-2030*. Hentet fra <http://religioner.no/ressurser/fagartikler/islam/#demog> (30. 03. 17).

- Mekka. (1980). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 8: M-Norge*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Muhammad of Ghor. (2017). *Wikipedia*. Hentet fra https://en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_of_Ghor (10. 04. 17).
- Naskh. (2017). *Wikipedia*. Hentet fra <https://no.wikipedia.org/wiki/Naskh> (03. 04. 17).
- Norges Bank. (2015). *Ugyldige sedler og mynter*. Hentet fra <http://www.norges-bank.no/Sedler-og-mynter/Ugyldige-sedler-og-mynter/> (27. 04. 17).
- Norges Bank. (2016). *Om valg av tema og motiv*. Hentet fra <http://www.norges-bank.no/Sedler-og-mynter/Ny-seddelserie/Om-valg-av-tema-og-motiv/> (10. 04. 17).
- NRK. (2003, 17. 02). *Bank uten renter*. Hentet fra <https://www.nrk.no/livsstil/bank-uten-renter-1.893906> (27. 03. 17).
- NRK 1. (2010). *Norske røtter*. [TV-program]. Hentet fra <https://tv.nrk.no/serie/norske-roeter/PRH063001309/sesong-1/episode-3#t=8m5s> (12. 03. 17).
- NRK P2. (21. mars, 2016). *Studio 2 – P2*. [Podcast]. Hentet fra <https://radio.nrk.no/serie/studio-2-p2/MKRV20000717/21-03-2017#t=1h12m14s> (26. 04. 17).
- Næverdalen, C. (2014). Økonomi og næringsliv i Kina. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/%C3%98konomi_og_n%C3%A6ringsliv_i_Kina (11. 04. 17).
- Omayyadene. (1994). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 10: Mv-Parg*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Paulsen, E. O. (2014). Bullion. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/bullion> (19. 04. 17).
- Paulsen, E. O. (2015). Aureus. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/aureus> (11. 03. 17).
- Pecunia. (1998). I J. Johanssen (Red.), *Latinsk-norsk ordbok*. Oslo: Cappelen.
- Pecus. (1998). I J. Johanssen (Red.), *Latinsk-norsk ordbok*. Oslo: Cappelen.
- Polybios. (2017). *Wikipedia*. Hentet fra <https://no.wikipedia.org/wiki/Polybios> (11. 03. 17).
- Pomfret, J. (2017, 06. 02). Isolating China doesn't work. *The New York Times*. Hentet fra <https://www.nytimes.com/2017/02/06/opinion/isolating-china-doesnt-work.html> (29. 04. 17).
- Qin-dynastiet. (1994). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 11: Pari-Saj*. Oslo: Kunnskapsforlaget.

- Renminbi. (u.å.). *Oxford Dictionaries*. Hentet fra <https://en.oxforddictionaries.com/definition/renminbi> (20. 04. 17).
- Romulus. (1994). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 11: Pari-Saj*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Roselv, T. (2015, 18. 08). Oldtidens husmødre satset på sølv og korn. *Historie*. Hentet fra <http://historienet.no/sivilisasjoner/egyptere/oldtidens-husmodre-satset-pa-solv-og-korn> (10. 04. 17).
- Rønning, A. (2011, 31. 05). Sølvmynter avslører sin egen historie. *Forskning.no*. Hentet fra <http://forskning.no/arkeologi-historie-okonomi/2011/05/solvmynter-avslorer-sin-egen-historie> (14. 04. 17).
- Safavidene. (1994). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 11: Pari-Saj*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Sandvær, H. (2017, 09. 02). Kina vokser frem som USAs største utfordrer. *VG*. Hentet fra <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/donald-trump/kina-vokser-frem-som-usas-stoerste-utfordrer/a/23919778/> (29. 04. 17).
- Sentralbankloven. (1985). *Lov om Norges Bank og pengevesenet mv*. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1985-05-24-28?q=sentralbankloven> (27. 04. 17).
- Sirevåg, T. (2015). New Deal. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/New_Deal (20. 04. 17).
- Sivertsen, E. (2008, 21. 10). Ludvig XIV. *NRK*. Hentet fra <https://www.nrk.no/kultur/ludvig-xiv-1.6274051> (15. 04. 17).
- Skaare, K. (2015). Daler. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/daler> (22. 04. 17).
- Skumsnes, R. (2016). Kleopatra. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/Kleopatra> (11. 03. 17).
- Solidus. (1994). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 12: Sak-Std*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Steen, T. (2016). Punerkrigene. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/punerkrigene> (09. 03. 17).
- Steen, T., & Amundsen, L. (2016). Aleksander den Store. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Aleksander_den_store (10. 04. 17).

- Steen, T., & Iddeng, J. W. (2017). Augustus – første romerske keiser. *Store norske leksikon*. Hentet fra [https://snl.no/Augustus - f%C3%B8rste romerske keiser](https://snl.no/Augustus - f%C3%B8rste_romerske_keiser) (10. 03. 17).
- Stiglitz, J. E. (2011, 05). Of the 1 %, by the 1 %, for the 1 %. *Vanity Fair*. Hentet fra <http://www.vanityfair.com/news/2011/05/top-one-percent-201105> (26. 04. 17).
- Stortinget. (2014, 07. 03). *Strategi for samarbeid med BRIKS-landene*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/Strategi-for-kunnskapssamarbeid-med-BRIKS-landene/id752742/> (12. 04. 17).
- Svansø, V. L. (2016, 12. 12). Danmark er på vej mod digitale e-kroner – men store spørsmål udestår. *Berlingske business*. Hentet fra <http://www.business.dk/finans/danmark-er-paa-vej-mod-digitale-e-kroner-men-store-spoergsmaal-udestaar> (26. 04. 17).
- The Economist. (1999, 25. 12). Those Medici. Hentet fra <http://www.economist.com/node/347333> (24. 03. 17).
- The Medici Family. (u.å.). *The Medici Bank*. Hentet fra <http://www.themedicifamily.com/The-Medici-Bank.html> (24. 03. 17).
- Thordarson, F. (2009). Ilkhanene. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/ilkhanene> (03. 04. 17).
- Thordarson, F. (2017). Sasanider. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/sasanider> (30. 03. 17).
- Thordarson, F., Wiborg, S., & Goplen, Å. (2015). Irans historie. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Irans_historie (05. 04. 17).
- Tsakos, H. H. (2013). Nubia. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/Nubia> (27. 03. 17).
- Tvedt, K. A. (2016). Margaret Thatcher. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Margaret_Thatcher (21. 04. 17).
- Tvedt, K. A., Steen, T., & Østby, E. (2016). Den greske antikken. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Den_greske_antikken (04. 03. 17).
- Valebrokk, P. (2011, 08. 12). Når penger dør. *E24*. Hentet fra <http://e24.no/kommentarer/e24-kommentarer/naar-penger-doer/20129176> (20. 04. 17).
- van der Spek, R. J. (u.å.). Commodity prices in Babylon 385 – 61 BC. *International Institute of Social History*. Hentet fra <http://www.iisg.nl/hpw/babylon.php> (11. 04. 17).

- Vikør, K. S. (2014). Abbasidene. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/kalifat> (30. 03. 17).
- Violatti, C. (2014). Arthashastra. *Ancient history encyclopedia*. Hentet fra <http://www.ancient.eu/Arthashastra/> (05. 04. 17).
- Visigoter. (1992). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 14: Ts-Å*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Vogt, K. (2015). Tolvskolen. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/Tolvskolen> (03. 04. 17).
- Williams, J., Cribb, J., & Errington, E. (1997). *Money – A history*. London: British Museum Press.
- Yalman, S. (2001). *The Art of the Fatimid Period (909 – 1171)*. Hentet fra http://www.metmuseum.org/toah/hd/fati/hd_fati.htm (01. 04. 17).
- Yin. (1992). I O. Kortner, P. Munthe, & E. Tveterås (Red.), *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 14: Ts-Å*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Ørsted, P. (2009). Stipendium. *Den store danske*. Hentet fra http://denstoredanske.dk/Geografi_og_historie/Antikken/Romerriget/Romerriget_til_ca._27_f.Kr./stipendium (28. 02. 17).